

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA
ČESKÉ BUDĚJOVICE**

**PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE**

Projevy agresivity a šikany u žáků 1. stupně ZŠ

Diplomová práce

Autor : Věra Bělíková, Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Vedoucí práce : Mgr. Radek Cvach

České Budějovice 2006

Knihovna JU - PF

3 1 1 5 1 7 2 2 0 0

**UNIVERSITY OF SOUTHERN BOHEMIA
ČESKÉ BUDĚJOVICE**

**PEDAGOGICAL FACULTY
DEPARTMENT OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

**The symptoms of aggressiveness and bullying of pupils at primary
school**

Dissertation work

Author: Věra Bělíková, Teaching for primary school

Dissertation leader: Mgr. Radek Cvach

České Budějovice, 2006

BIBLIOGRAFICKÁ IDENTIFIKACE

Název diplomové práce: Projevy agresivity a šikany u žáků 1. stupně ZŠ

Pracoviště: Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity

Jméno a příjmení autora: Věra Bělíková

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Vedoucí práce: Mgr. Radek Cvach

Rok obhajoby: 2006

Anotace:

Diplomová práce se zabývá projevy agresivity a šikany u žáků prvního stupně základní školy. Cílem předkládané práce je nejen zachytit a charakterizovat typické projevy agresivního chování žáků prvního stupně základní školy, které mohou přerůst až do podoby šikany, ale také hledat a naznačovat možnosti předcházení a řešení těchto negativních jevů ve školách.

Teoretická část práce vymezuje na základě odborné literatury pojmy agresivita a šikana. Nastiňuje charakteristiku aktérů šikanování, představuje projevy a diagnostiku šikany a naznačuje také způsoby, jakými lze šikanu vyšetřovat. V praktické části jsou pomocí dotazníkové metody a řízeného rozhovoru shromážděny poznatky o projevech agresivity a šikany žáků prvního stupně ZŠ. Tyto poznatky jsou posuzovány jak z hlediska výpovědí žáků, tak i z pohledu učitelů. Je zde také porovnávána situace na městských a venkovských školách. Závěry zde uvedené jsou konfrontované jak s výpověďmi dotazovaných učitelů a jejich žáků, tak s odborníkem z PPP.

BIBLIOGRAPHIC IDENTIFICATION

Dissertation title: The symptoms of aggressiveness and bullying of pupils at primary school

Workplace: The Pedagogical faculty of the University of Southern Bohemia -
Department of pedagogy and psychology

Name and surname of the author: Věra Bělíková

Field of study: Teaching for primary school

Dissertation leader: Mgr. Radek Cvach

Year of viva voce: 2006

Abstract:

This diploma work deals with the demonstration of aggressiveness and bullying by the pupils of the first stage at a primary school. The objective of this work is not only to capture and characterize the typical aggressive behaviour of pupils of the first stage of a primary school that can grow to bullying, but also to look for and suggest possibilities of prevention and solution of this negative school phenomenon. The theoretical part of this work defines the terms aggressiveness and bullying in connection with the theory of education at the first stage of a primary school. It outlines the characteristics of participants of bullying, presents signs and diagnostics of bullying and also suggests the ways how to investigate it. In the practical part of this work, questionnaires and controlled interviews were used to collect evidence of aggressiveness and bullying of the pupils of the first stage at primary schools. This evidence is analyzed from the point of view of both pupils and teachers. The situation at schools in large cities and in small municipalities was compared. The conclusions presented here were confronted with the statements of the interviewed teachers, their pupils and also with an expert from PPP.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně, uvedla všechny použité literární a odborné zdroje a dodržovala zásady vědecké etiky.

V Českých Budějovicích 16.dubna 2006

Věra Bělíková

Věra Bělíková

Děkuji vedoucímu diplomové práce panu Mgr. Radku Cvachovi za odborné vedení a ochotu při zpracovávání mé diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat panu PaedDr. Zdeňku Martínkovi za odborné rady týkající se problému agresivity a šikany.

Děkuji i své rodině za podporu během celého studia a v neposlední řadě panu Mgr. Jaroslavu Chvalovi za pomoc při zpracování tabulek a grafů v praktické části.

ÚVOD.....	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	9
1.1. Agrese u člověka	9
1.1.1 Různé definice agrese	10
1.1.2 Druhy agrese.....	11
1.1.3 Formy agrese ve škole	14
1.2 Pojem šikana.....	15
1.2.1 Šikana v historii	16
1.2.2 Šikana nejen ve škole	16
1.3. Podněty z okolí	17
1.3.1. Negativní podněty	17
2. AKTÉŘI ŠIKANY	20
2.1 Charakteristika agresora	20
2.2 Charakteristika oběti.....	22
3. ŠIKANA VE ŠKOLE	25
3.1 Šikana jako problém ve škole.....	25
3.2 Vývoj šikany.....	25
3.3 Příčiny šikanování ve škole	29
4. PREVENCE ŠIKANY	31
4.1 Druhy prevence	31
4.2. Základní přehled opatření k prevenci a řešení šikanování na školách	31
5. DIAGNOSTIKA ŠIKANY	40
5.1 Kde nejčastěji dochází k šikanování.....	40
5.2 Varovné signály šikany pro učitele a rodiče.....	41
5.3 Prostředky vedoucí k odhalení a diagnostikování šikany.....	42
6. VYŠETŘOVÁNÍ ŠIKANY.....	43
6.1 Odhad závažnosti šikany	44
6.2 Strategie vyšetřování	46
6.3 Vyšetřování počátečních šikan	46
PRAKTICKÁ ČÁST	50
7. PRŮZKUM VÝSKYTU AGRESIVITY A ŠIKANY U ŽÁKŮ 1. STUPNĚ ZŠ.....	50
7.1 Cíl výzkumného šetření.....	50
7.2 Stanovení hlavních a dílčích hypotéz	51
7.3 Charakteristika výzkumného souboru	52
7.4 Použité výzkumné metody	53
7.5 Postup vypracování	54
7.6 Realizace výzkumu u žáků	54
7.7 Realizace výzkumů u učitelů.....	58
7.8 Výchovné postupy učitelů	62
8. VÝSLEDKY A INTERPRETACE	63
8.1 Vyhodnocení hlavních hypotéz	63
8.2 Vyhodnocení dílčích hypotéz	73
9. ZÁVĚR.....	83
10. SEZNAM LITERATURY.....	86
11. PŘÍLOHY	87

ÚVOD

Na základní škole s námi chodil do třídy chlapec, jmenoval se Mirek, kterého si neustále spolužáci, hlavně chlapecká část třídy, dobírali. Dělali si z něj legraci, nebo mu prováděli různé „klukoviny“. Mirek už to tenkrát neměl vůbec jednoduché, jeho matka byla rozvedená, což tenkrát v naší vesnici bylo něco výjimečného, navíc v Čechách netrávila mnoho času, a tak Mirka vychovávala jeho babička. Také tím se mimo jiné Mirek odlišoval od svých spolužáků, vedle toho byl ve všem poněkud neobratný a pomalejší a navíc nosil silné dioptrické brýle, které byly také často terčem posměchu a nepříjemných vtipů ze strany spolužáků. Dívčí část třídy se k Mirkovi chovala mnohem přátelštěji než chlapci, a proto Mirek trávil většinu přestávek a volných hodin spíše s děvčaty. Ze zkušenosti totiž věděl, že se ho děvčata v případě nějakého útoku ze strany chlapců zastanou. Problém pro něj ale znamenaly hodiny tělesné výchovy, které měli chlapci od určitého věku oddělené. Během těchto hodin byl vydán na milost a nemilost chlapcům. Při převlékání na hodinu tělesné výchovy se často stávalo, že chlapci vzali Mirkovi například některou část oblečení a začali si s ní házet a Mirek ve snaze dostat oblečení zpět mezi nimi k velkému veselí ostatních zmateně pobíhal. Jindy mu zase některý z chlapců vzal a před jeho očima snědl jeho svačinu. Toto chování chlapců ke svému spolužákovi lze považovat za šikanování.

V dnešní době se toto téma stává velmi aktuálním. Z novinových článků, televizních programů a dalších zdrojů se dozvídáme, jak se dnešní žáci chovají ke svým spolužákům, jak se výrazně zhoršilo chování ze strany žáka k učiteli. Jde o závažný problém, který je třeba řešit. O šikaně a agresivitě se příliš nemluvalo, zabývali se jimi pouze odborníci – psychologové. Je tedy důležité, aby jak rodiče, tak také škola a širší veřejnost, kteří přichází do styku s mládeží, byli seznámeni s tímto nebezpečím a věděli, jak mu zabránit.

Touto prací bych chtěla podat ucelené informace o tomto aktuálním problému, kterým šikana v současné době je. Dále si kladu za cíl, aby tato práce byla nápomocná všem, kdo se o tuto problematiku zajímá nebo se bude v budoucnu zajímat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

1.1. Agrese u člověka

Každý den můžeme slyšet, přečíst si, nebo na vlastním těle si zažít, jak dovedou být lidé krutí. Pro většinu z nás je nepředstavitelné, jak člověk dokáže ublížit druhému jen proto, aby získal peníze, moc, nebo aby z toho měl dokonce potěšení.

První otázku, kterou si každý z nás bude klást, je, kde se vůbec agrese v člověku bere. Je to něco, s čím se člověk narodí, co je člověku vlastní? Nebo se člověk stává agresivním v průběhu svého vývoje třeba v důsledku toho, že je nesprávně vychováván v rodině?

Podíváme – li se do přírody, můžeme zaznamenat, že spousta živočichů se chová agresivně na základě vrozených instinktů z důvodu hájení a udržení si vlastního území. Podobně se chová i člověk. Lidské dějiny jsou prostoupeny projevy násilí. Lidé byly účastníky mnoha bitev, válek, které se neobešly bez bezcitnosti, krutosti, brutality a násilí. Určitá míra agresivity je dána každému z nás, jinak by člověk, jako živý tvor, nepřežil.

Čím to tedy je, že se v naší společnosti najdou lidé dobří a na druhou stranu najdeme lidi zlé a bezcitné? Rodí se zlo a dobro v člověku, nebo se člověk dobrým a zlým stává během svého života?

Někteří myslitelé se zabývali otázkou dobra a zla. Například názor J.J. Rousseaa, který věřil v přirozenou dobrotu dítěte, kterou může zkazit pouze zkažená a špatná společnost, a proto je tedy třeba dítě chránit před touto společností. S jiným názorem přichází Kalvín, který tvrdí, že člověk je předurčen k tomu být dobrým nebo zlým k druhým.

Faktory podmiňující vznik agrese

To, jakým se člověk stane, závisí na mnoha faktorech. Obecně můžeme hovořit o biologických dispozicích (dědičnost, chromozomální poruchy, hormony, neurotransmitéry..), dále o prostředí, ve kterém dítě vyrůstá (způsob výchovy, ...) a v nemalé míře hrají roli i společenské vlivy jako jsou média. Samozřejmě míra ovlivnění jednotlivými faktory závisí na osobnosti každého člověka.

Velice podrobně o biologických předpokladech agrese píše Ivo Čermák v knize „Lidská agrese a její souvislost“ (1999). Můžeme se v ní dočíst o zajímavých výzkumech. Zmínila bych se o některých.

Asi nás bude nejvíce zajímat vliv heredity (dědičnosti) na vznik agrese. Výrazněji by tato problematika měla být zastoupena u lidí, kteří jsou v těsném příbuzenském svazku. Bylo provedeno nespočet výzkumů. Některé studie přinášejí jen málo důkazů pro dědičnost agrese, jiné studie naopak prokazují, že geny jsou velmi důležité ve vztahu k agresivnímu chování.

Velice zajímavý je Rushtonův výzkum (1986), na kterém se nejsnáze prokazuje vliv dědičnosti. Jde o studium monozygotních (jednovaječných) dvojčat. Při výzkumu se ale musí brát v potaz, že dvojčata vyrůstají ve stejném prostředí a jejich vychovatelé mají tendenci se k nim chovat, jakoby byla totožnými jedinci. (Čermák, 1999, s.15)

Jiný výzkum byl zaměřen na zkoumání monozygot a dyzygot. Výsledek studie přinesl zjištění, že monozygota ve větší míře sdílí altruismus, empatii, péči o jiné, agresivitu a asertivitu než dyzygota. (Čermák, 1999, s.15) Jestliže se na nějakém druhu chování nebo jiné vlastnosti podílí pouze dědičnost, pak se tato vlastnost objevuje u obou párů jednovaječných dvojčat, u dvojvaječných dvojčat může postihnout jednoho člena páru.

Podle odborníků lze tedy předpokládat vliv genetických faktorů na agresi jedince, pokud jsou splněny tyto podmínky:

1. Jedinec z normální rodiny se chová extrémně agresivně. Pokud se zbytek rodiny chová normálně, pak to může znamenat, že rodinné prostředí je nepatologické. Z toho důvodu je možné, že agrese jedince je geneticky podložena.
2. Velký počet členů rodiny je agresivních. Nelze ani vyloučit společné prostředí jakožto faktor.

O dalších podnětech, které mohou ovlivnit vznik agresivního chování (výchova v rodině, média, společnost), se budu zmiňovat v kapitole nazvané „Negativní podněty“.

1.1.1 Různé definice agrese

Podle psychologů není snadné agresi definovat. Už jenom proto, že v sobě zahrnuje velkou škálu projevů. Agrese pak může být obecně chápána jako násilné narušení práv jiného člověka, jako ofenzivní jednání nebo procedura, ale také jako projev asertivního

chování. Agrese může být vymezena i jako vyhledávání záliby v ubližování jiným lidem. V tomto případě je agrese zdrojem potěšení, uspokojení sebe sama. (Čermák, 1999)

Slovník cizích slov (1985) definuje agresi jako útočné jednání vůči druhé osobě, tendenci zničit nebo poškodit nějaký objekt. Může být také definována jako násilný způsob dosahování cíle nebo destruktivní chování směřující k fyzickému, slovnímu nebo symbolickému útoku vůči jinému jedinci (předmětu).

O agresi se můžeme podrobně dočíst v mnoha knihách z obecné psychologie. Milan Nakonečný (1997) uvádí, že tento pojem v sobě zahrnuje spoustu různých aktivit, které vyjadřují tendenci útočit, napadat, resp. i poškozovat, ničit. Zaútočit lze na někoho pěstmi, ale i slovy, zničit lze někoho fyzicky (zranit, zbít, usmrtit), ale i sociálně (zničit jeho pověst pomluvami, intrikami apod.). Agrese nemusí být vždy provázena pocity nepřátelství útočníka vůči oběti.

Agresivním aktem je však také už pouhé vyhrožování. Obecně znamená agrese útočení či napadání, které může mít mnoho různých forem a přinejmenším dva různé psychologické důvody: 1. násilím odstranit, zničit překážku na cestě k cíli a 2. demonstrovat hrozbu, sílu, převahu a tím vyvinout tlak na toho, jemuž je tato demonstrace adresována. V prvním případě je agrese spojena s pocity vzteku a postoji nepřátelství, v druhém jde čistě o instrumentální akt (sociální techniku). (Nakonečný, 1997)

Každý pokus o jednotnou definici agrese vyvolává řadu otázek. Přesto lze z výše uvedených možných definic sestavit jádro definice, které nám bude určitým vodítkem pro další práci: „*Lidskou agresi je možné definovat jako záměrné, chtěné jednání, jehož cílem je ublížit jinému člověku*“. (Čermák, 1999, s.14)

1.1.2 Druhy agrese

Často se stává, že spousta z nás považuje pojmy agrese a agresivita za totožné. Základní rozdíl agresivity a agrese:

Agresivita je do určité míry každému z nás vlastní. Je pojímána jako tendence k agresivnímu jednání. Člověk, který je nadán vysokou mírou agresivity, je často v mnoha situacích náchylnější jednat agresivně.

Agrese je forma chování, jehož cílem je záměrně poškodit nebo ublížit. Agrese je vlastně vyjádření agresivity navenek v podobě **slovní, fyzické, vůči zvířeti a vůči neživému předmětu**. Nejčastěji se agrese rozděluje na emocionální a instrumentální.(Čermák, 1999)

Emocionální agrese (nebo také zlostní, hněvivá, afektivní) je vyvolána silným podnětem a je charakteristická přítomností silné negativní emoce. Někdy jedinec jedná tak intenzivně, že neví, co dělá. Za tuto agresi není dobré trestat. Spíše pomáhá metoda silného objetí, popř. je účinné nechat agresi z jedince vyprchat a potom jeho chování rozebrat.

Instrumentální agrese je prostředkem, jak dosáhnout vnějšího cíle. Jedinec používá agresi s jasným úmyslem něco získat. Pokud půjde o tento druh agrese, jedinec by měl být za svůj čin potrestán. Trest však musí mít svá pravidla. (PaedDr. Zdeněk Martínek)

- 1) Trestat vždy s rozvahou (nikdy ne okamžitě), krátkodobě, ale poměrně intenzivně.
- 2) Trest musí být vždy dodržen, nikdy neustupovat.
- 3) Dítě musí vždy vědět, za co je trestáno. Nikdy jeho prohřešek pouze neokomentovat slovy: "Zlobil jsi!", ale vždy přesně vyjasnit, jak zlobil a jak by mělo vypadat správné chování.
- 4) Trest by měl být jakousi očistnou procedurou, proto se po odpykání trestu nikdy k prohřešku nevracíme, nevyhrožovat stylem: "Víš, co už jsi provedl a jak jsi byl tenkrát za to potrestán?".
- 5) V maximální možné míře chválit za snahu ke zlepšení, potvrzovat, že tuto snahu vidíme.

Nestárnoucí a stále psychology využívaná je **Moyerova klasifikace agresí**. Moyer formuloval sedm různých druhů agrese. Je založena na studiu chování zvířat, ale přinesla užitek pro porozumění lidské agrese.(Čermák, 1999, s.10), (Fromm, 1973, s.107)

1. *Predátorská agrese* je útočným chování zvířete proti přirozené kořisti. Jde většinou o mezidruhový typ agrese. I ve škole se chováme jako lovci, obzvláště proti dětem, které nám jsou nesympatické. Rovněž šikana je predátorskou agresí.

2. *Agrese mezi samci* je vnitrodruhovou agresí sloužící k nastolení hierarchie dominantních a submisivních samců ve skupině. Mezi samicemi se vyskytuje jen

zřídka. Je to snaha silnějšího vládnout smečce. U dětí ve třídě je tendence vládnout kolektivem třídy.

3. *Agrese vyvolaná strachem* se vyskytuje v situaci, která neumožňuje únik a která ohrožuje jedince. Vždy ji předchází pokus o útěk. Často vedeme děti již od raného věku k získání pocitu strachu, např. příchod čerta a Mikuláše. Rodiče vyhrožují dětem, že ho tyto bytosti, když nebude poslušné, odnesou. Strach u dítěte mohou vyvolat i rodiče v případě, že od něj očekávají nějaké výsledky. Vyhrožují jim trestem za špatné známky.

4. *Dráždivá agrese* je vyvolána různými živými nebo neživými objekty. Moyer předpokládá, že tomuto druhu agrese předchází frustrace, bolest, hlad, únava, nedostatek spánku a jiné stresory. Tato agrese mnohdy vzniká přetížením dítěte, v zájmu předat mu co nejvíce informací, co nejvíce ho naučit.

5. *Mateřská agrese* je vyvolaná reakcí matky v situaci, kdy se její mládě dostane do přímého ohrožení. Může být rovněž i otcovská. Nesmíme zapomínat na fakt, že rodič má právo bránit své dítě a že rodič vždy vychovává své dítě tak nejlíp, jak to umí. A to, že je to v našich očích špatně, je jiná věc. V případě, že se setkáme s agresivním rodičem, je dobré hlídat si kontakt očí. Není na místě zahrnovat ho radami, ale spíše ho nechat popsat, co na jeho dítě nejvíce zabírá a co by mohl učitel ve škole použít.

6. *Sexuální agrese* je vyvolána stejnými podněty, které jsou příčinou sexuálních reakcí. Vyskytuje se hlavně u samců.

7. *Agrese jako ochrana teritoria* se objevuje jako reakce na narušení vymezeného území. Každý z nás má vymezené určité místo a nelíbí se nám, když nám někdo do něj vstoupí. Proto je nutné respektovat vymezené místo jak u dospělých, tak i u dětí. Teritoriem pro dítě může být místo ve třídě, v lavici i školní taška. Proto není dobré často střídat místa dětí. Může u něj vzniknout nesoustředěnost a hyperaktivita.

Z praktického hlediska stojí za to odlišit *přímou a nepřímou agresi, verbální a fyzickou agresi*. *Přímá fyzická agrese* je v případě napadnutí jedince v podobě kopnutí, cloumání. *Přímá verbální agrese* má podobu nadávek, osočování, zesměšňování.

Agrese může být i nepřímá. Je to v případě, že se jedinec bojí trestu za agresi přímou. Projevem *nepřímé fyzické agrese* je ničení majetku, *nepřímou verbální agresi* představují pomlavy, žerty. Podle aktivity se dělí agrese na **aktivní** (útok) a **pasivní** (neúčast a přihlížení). (Čermák, 1999, s.11) Kombinací těchto dimenzí vznikne osm druhů agrese:

1. fyzická aktivní přímá (bití)
2. fyzická aktivní nepřímá (najmutí vraha)
3. fyzická pasivní přímá (fyzické bránění někomu v dosahování jeho cílů)
4. fyzická pasivní nepřímá (odmítnutí splnit požadavky, např. při demonstraci uvolnit silnici)
5. verbální aktivní přímá (urážet někoho)
6. verbální aktivní nepřímá (šíření pomluv, které někomu ubližují)
7. verbální pasivní přímá (odmítnutí s někým mluvit, odpovídat na otázky)
8. verbální pasivní nepřímá (nezastat se někoho)

Související pojmy s agresí (Čermák, 1999)

Za zmínku budou stát i další pojmy, které souvisejí s projevy agresivního chování. Pojmy agresivita a agrese byly již definovány v kapitole nazvané „Druhy agrese“.

- **Asertivita** je projev chování založen na vysokém sebevědomí, kdy člověk dokáže prosadit se bez zjevné agresivity. Jde o to přimět okolí, aby připustilo, že jedinec má právo se rozhodnout, jak bude myslet a jednat.
- **Násilí** je definováno jako záměrný pokus někomu fyzicky ublížit. Někteří autoři rozeznávají určitý rozdíl mezi pojmem agrese a pojmem násilí. Agrese představuje motivační zdroj násilí, kdežto násilí může být jen jedním z projevů agresivního chování.
- **Hněv** je velmi emocionální stav, který v mnoha případech agrese doprovází. Hněv ale nemusí být vždy nezbytnou podmínkou agrese.
- **Hostilita** je definována jako negativní postoj k jedinci nebo k více lidem. Hostinní jedinec se projevuje tak, že kriticky hodnotí jiné lidi.
- **Autoagrese a autoagresivita** je agrese a agresivita zaměřená proti sobě.

1.1.3 Formy agrese ve škole

U různých autorů najdeme různé členění forem agrese. Zaujímají při tom různá kritériální hlediska. Kolář (1997) vychází například ze způsobu, kdy oběť je trýzněna agresorem. Jedny z nejčastějších forem agresí, o kterých už byla zmínka a se kterými se setkáváme nejčastěji ve škole, jsou **agrese fyzická a slovní**. Projevů fyzické agrese je celá řada (kopání oběti do těla, přivazování oběti za nohy k lustru aj.), **slovní agrese** může mít podobu vyhrožování oběti, nebo oběť je urážena svými vrstevníky. Za jistou

formu agrese můžeme považovat i **ničení a krádež věcí**. Oběť chodí domů často s poničenými věcmi, nevysvětlitelně ztrácí školní věci. I další formu agrese můžeme považovat za závažnou. Jedná se o **manipulační a násilné příkazy agresorů**. Oběť je nucena dělat věci proti své vůli, čímž je ponížena a zesměšněna před okolím. (Kolář, 1997, s.42)

1.2 Pojem šikana

Každý z nás se alespoň jednou v životě setkal s tímto pojmem a jeho projevy. Šikana dnes patří k nejzávažnějším negativním jevům v současné škole. Jedná se o komplexní problém psychologický, pedagogický a mravní.

Oproti dřívějším době můžeme zaznamenat vyšší nárůst případů šikany, snižování věkové hranice agresorů, zvýšenou brutalitu a násilí. Setkáme se s ní kdekoli, na pracovišti, v dětských domovech, diagnostických či výchovných ústavech, sportovních klubech, ve věznicích, ale i ve škole, ať už jde o mateřskou či základní.

Vymezení pojmů šikana a teasing

O šikaně uvažujeme tehdy, když jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá spolužáka nebo spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci. Teasing je chápán jako nevinné škádlení mezi dětmi, kde jsou síly vyrovnané. Většinou se můžeme s teasingem setkat mezi dívkami a chlapci v období puberty.

Podle Pavla Říčana (1995, s.25) pojem šikana pochází z francouzského slova *chicane*, což znamená „zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů, a to například vůči podřízeným nebo vůči občanům, od nichž šikanující úředníci zbytečně vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat atd“.

Pavel Říčan (1995, s. 26) uvádí ve své knize „Agresivita a šikana mezi dětmi“ definici, se kterou pracují v poslední době přední britští badatelé: „*Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti a podobně. Tyto incidenty se mohou často i opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině. Jako*

šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně vybavených soupeřů“.

1.2.1 Šikana v historii

Kdybychom se podívali do historie, zjistíme, že šikana má v historii hluboce zakořeněné kořeny. Již v 17. století jsme se s ní mohli setkat na internátech a na univerzitách, kde silnější studenti napadali slabší a nezkušené nováčky.

Jako příklad můžeme pro zajímavost uvést tzv. **křtící praktiky**, odborným slovem nazývané „*pennalismus* či *fagging*“ jako jakési přijímání mladších členů do okruhu členů starších, které byly prováděné na univerzitách v 17. století.

Známé jsou i praktiky probíhající na amerických univerzitách, kde existují jakési „*Elitní studentské kluby*“. Pokud by se někdo chtěl stát jejím členem, musí prokázat jak psychickou, tak i fyzickou odolnost, zvládnout nátlak a ponižování ze strany starších členů klubu.

1.2.2 Šikana nejen ve škole

Má diplomová práce je zaměřená především na projevy agresivity a šikany na prvním stupni základní školy. Přesto bych se ráda zmínila i o dalších oblastech, kde se s šikanou můžeme setkat i dnes.

Šikana v armádě

V současnosti tento jev v armádě již tolik aktuální není, neboť AČR je již plně profesionální. Setkávali jsme se s ním však dosti hojně v nedávné minulosti při plnění prezenční služby. Obětmi se stávali především nováčci, kteří nastoupili do služby. Od nováčku, tzv. bažantů, se po nástupu očekávala podřízenost starším vojákům - mazákům. Až po určité době, po splnění různých úkolů, mohl nováček vstoupit do vrstvy mazáků.

Šikana na pracovišti

Šikanu můžeme zaznamenat i mezi lidmi na pracovišti. Cizím slovem šikanu na pracovišti nazýváme „mobbing“. Mobbingem se obecně rozumí různé způsoby, kterými je znepríjemňován život druhého. Řadíme mezi ně nadávky a pomluvy mezi kolegy na pracovišti s cílem přimět šikanovaného odejít z pracoviště. O mobbing se jedná tehdy,

jestliže se na postiženého útočí alespoň jednou týdně a nejméně po dobu půl roku a útoky provádí jedna či více osob. Šikana může vycházet i ze strany nadřízeného, pak mluvíme o bossingu (šikana ze strany šéfa vůči podřízenému).

1.3. Podněty z okolí

Dříve, než se budu zmiňovat o šikaně ve škole, zmínila bych se o podnětech, které mohou ovlivnit chování dítěte. Jedná se o podněty, se kterými se dítě setkává ještě před vstupem do školy. Pokud tyto podněty působí na dítě negativně, přispívají k rozvoji asociálního chování, které je později přenášeno do školy.

1.3.1. Negativní podněty

Výchova v rodině

Jedna teorie, která hovoří o vzniku agrese u člověka, vychází z toho, že člověk se učí agresivně reagovat dvěma způsoby. Tyto dva způsoby jsou **přímé zpevňování** a **zástupné zpevňování**. *Přímým zpevňováním* rozumíme to, že agresivní chování jedince je odměňováno. Znamená to, že vede k úspěchu (např. protivník je zastrašen nebo se vzdá). Proto člověk tento způsob opakovaně používá a tím se mu také učí.

Nás bude zajímat druhý způsob a to *zástupné zpevňování* agresivního chování. Rozumíme jím učení agrese prostřednictvím pozorování úspěšného agresivního chování v kruhu známých, ve škole, v médiích a v rodině. Jedinec se tak pozorováním učí novému způsobům chování.

V mnoha případech se děti seznamují s agresí v rodinném prostředí. Zvláště v případě, když je doma týrané a zneužívané. Podle Koukolíka (2001) riziko vzniku poruchy chování v dětském věku a v dospívání je u dětí, jejichž biologický nebo adoptivní rodič má nebo měl antisociální poruchu chování. Vyšší výskyt poruchy chování je mezi dětmi, jejichž rodiče jsou závislí na alkoholu a drogách.

Rodina je bezpochyby nejdůležitější skupinou společenského vývoje dítěte, kde se formují první sociální vztahy dítěte. Rodina poskytuje dítěti zázemí, učí ho dodržovat základní společenské normy a pravidla, které jim jsou předkládány na základě určitého způsobu výchovy. Rodiče používají různé typy výchovy (autoritativní, liberální, rozmazlující...). Nemůžeme ale říci, která výchova je pro dítě nejlepší, ani která by mu

mohla uškodit. Potíž je v tom, že každé dítě je jiné. Proto i přístup ke každému bude jiný. Co se nám osvědčí v jednom případě, nemusí pak platit ve druhém.

V praxi znamená výchova vždy určitý zásah do chování, myšlení a citění dítěte. Rozdíl mezi chováním a vnitřními procesy, jako je myšlení a citění, spočívá z hlediska výchovného působení v tom, že výchovný zásah přináší viditelné a kontrolované výsledky, kdežto to, co si dítě myslí a jak cítí je velmi těžké pozorovat. Dítě se sice může řádně chovat, ale vytvoří si přitom své vlastní myšlenky, které nejsou v souladu s jeho chováním a v nepřítomnosti vychovatele se bude chovat jinak. (Brockert, 1996)

Výchova v rodině představuje tedy velmi důležitý odrazový můstek pro dítě. Jeho chování, vystupování, myšlení, citění, prožívání, to vše bývá odrazem rodinného prostředí.

Společnost a dnešní dítě

Další podnět, který může negativně ovlivnit chování dítěte, je dnešní společnost. Společnost nám předkládá určité normy jednání, pravidla společenského chování, prostřednictvím kterých jsou utvářeny sociální vztahy. (Bendl, 2001)

V současné době můžeme zaznamenat v naší společnosti velký pokles morálky, nedostatek kázně, netolerantnost, nárůst kriminality. Upadá autorita nejen v rodině, ale i ve škole. Upozorňuje se na zvýšenou neukázněnost naší mládeže, vzrůstající brutalitu a agresivitu mezi dětmi, šikanování a braní drog. Objevují se také nové druhy dětské kriminality: dětská prostituce, pornografie a drogová kriminalita. To vše dnes nabývá na svém rozsahu. Smutné na tom je, že se bohužel tyto patologické jevy posouvají stále více do oblasti nižší věkové kategorie. Už i v předškolním věku můžeme zaznamenat projevy agresivního chování – prekriminalita. Společnost by se měla zamyslet nad touto problematikou a začít děti více chránit před negativními vlivy z vnějšku.

Média

Média mají v dnešní době obrovskou moc. Ovlivňují naše myšlení, jednání a citění. Nebezpečí této moci je v tom, že média nám mohou podávat zkreslené informace, zjednodušovat realitu a upřednostňovat jen některé názory a potlačovat, co je ve skutečnosti důležité. Skutečnost je taková, že se na televizních obrazovkách čím dál tím více objevuje násilí.

Děti mají neomezený přístup k televizním obrazovkám, kde mohou shlédnout televizní pořady, které jsou plné násilí, brutality, necitelnosti, agrese. To vše a mnohem

více je obsahem televizních filmů, které zaplavují náš trh a které jsou dostupné dítěti v libovolném čase. Opakovaným shlédnutím těchto filmů se u dítěte vytrácí soucit se slabým, schopnost empatie a naopak se začínají chovat agresivně. Vizuální podnět působí totiž na dítě silněji než auditivní. Agrese v televizních filmech může sloužit dítěti jako prvek nápodoby. Agresivní chování se stane součástí kognitivní výbavy dítěte, které je připravené kdykoliv ho použít. Děti napodobují různé akční scény, prvky bojového umění a potom rády tyto prvky zkouší i v praxi, např. ve škole. Dítě, které často pozoruje násilí v médiích, se učí složitým scénářům pro sociální chování. Nebezpečí je v oživení tohoto scénáře násilí. Po shlédnutí akčního filmu si dítě zakóduje události, které se udály, identifikuje se s hrdinou a jakmile se dostane do zdánlivě podobné situace, naskočí myšlenky, jak by se můj hrdina asi choval v této situaci a vzorec chování použije. (PaedDr. Zdeněk Martínek)

V knize Ivo Čermáka „Lidská agrese a její souvislosti“ se dočteme, že byly prováděny výzkumy, které se zabývaly otázkou: „Jaký vliv má televize na vznik agrese?“. Z některých výzkumů vyplývá, že časté pozorování násilí upevňuje divákovo přesvědčení, že agrese je přípustný a žádoucí prostředek řešení interpersonálních konfliktů. Nadměrné sledování televize buduje nedůvěru člověka k jiným lidem, svět je formulován jako něco nebezpečného. Pozorování násilí může působit jako předpis a posilovat změnu hodnocení agresivního chování. Děti, ale i dospělí se mohou stát tolerantnějšími vůči násilí. (Čermák, 1999, s. 93,95)

Televize ale nepřináší jen záporné věci, pro děti ze sociálně nižších vrstev a pro jedince s nižší inteligencí může být velkým přínosem pro jejich rozumový vývoj a pro rozvíjení jejich schopnosti učit se.

2. AKTÉŘI ŠIKANY

Hlavní aktéři, protagonisté šikany jsou označováni jako oběť a agresor, nebo šikanovaný a šikanující, popř. napadený a útočník.

2.1 Charakteristika agresora

Podle čeho poznáme aktéry, kteří šikanují své okolí? Jaké mají vlastnosti? Z jakého prostředí pocházejí?

Pokud bychom mluvili o *fyzické stránce*, jde většinou o silné, obratné a nadprůměrně tělesně zdatné jedince, mluvíme - li o chlapcích. Typická pro ně je touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat. Ale vždycky to tak nemusí být. Nedostatek síly může být vyvážen inteligencí spojenou s krutostí a bezohledností.

K *psychickým vlastnostem* agresora patří touha být dominantním, ovládat druhé, bezohledně se prosazovat, ubližovat druhým osobám. Agresor bývá velmi necitelný vůči své oběti. Za své chování se necítí být vinen. To je pouze jeden scénář. Druhým bývá to, že agresor trestá na oběti to, co jemu samotnému je nepříjemné.

Typologie agresorů podle Koláře (2001)

1. typ - Hrubý, primitivní, impulsivní, fyzicky zdatný s kázeňskými problémy, narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností.

Vnější forma šikanování: šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních, vymýšlí si různé rafinované a bolestivé způsoby trápení oběti.

Specifika rodinné výchovy: většinou bývá vychováván tvrdou a neúprosnou rukou v rodině, častý je výskyt agrese a brutality rodičů, bití a fyzické trestání. Agresor jakoby násilí vracel nebo napodoboval.

2. typ - Kultivovaný, narcisticky šlechtěný, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu. Na první pohled velice slušný a k učitelům ochotný.

Vnější forma šikanování: násilí a mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.

Specifika rodinné výchovy: časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.

3. typ - „Srandista“, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný. Vše, co se děje oběti, je legrace, nic není myšleno vážně. I ve škole se chová tak, že působí legraci ve třídě, má většinou tendenci svalovat vinu na oběť.

Vnější forma šikanování: šikanuje pro pobavení sebe i ostatních, patrná snaha o vypíchnutí "humorné" a "zábavné" stránky.

Specifika rodinné výchovy: pochází většinou z rodiny, kde je všechno povoleno, jsou zde velice široké hranice v chování. Pouze v obecnější rodině je přítomna citová subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině.

Ve společnosti převládá dojem, že šikanujícím člověkem se stává člověk, který je neúspěšný ve škole, závistivý, trpí komplexem méněcennosti. Logicky by to bylo možné. Šikany se ale častěji dopouštějí sebejistí, neúzkostní jedinci (chlapci, děvčata). Ti počítají s podporou nebo minimálně s loajalitou nejbližšího okolí a pomocí slovní agrese, psychického či fyzického násilí zvyšují své sebevědomí a uspokojují potřebu zviditelnění své osoby či pozice ve skupině. Mají vyvinutý smysl vycítit šanci, kdy oběť je neschopná se bránit. Mlčení oběti si zajišťují jednak fyzickou silou, především ale psychickou silou, která je při troše šikovnosti a vhodné sociální pozici agresora prakticky nedokazatelná.

Agresorem se také v mnoha případech stává osoba, která pochází z disharmonické rodiny, kde se rodiče dopouští fyzického nebo psychického násilí. Tímto způsobem se dítě od rodiče učí, že násilným chováním lze dosáhnout svého cíle. Rodiče také bývají často tolerantnější k agresivnímu chování, používají k řešení problému fyzických trestů a tím se vyrovnávají s problémy. V životě se nesetkáváme jen pouze s chlapci, kteří se dopouštějí šikanování. Šikanovat mohou i dívky. Rozdíl je ale v tom, že chlapci si svoji oběť nevybírají jen ze svého pohlaví, ale šikanují i opačné pohlaví. Zatímco dívky se šikanují převážně jen mezi sebou. Forma šikanování u dívek a chlapců se výrazně liší. Šikanování mezi dívkami bývá skrytější a spočívá především v psychickém šikanování než fyzickém. Probíhá v podobě pomluv, šíření lží a drbů.

Nebezpečným důsledkem pro agresora do budoucnosti je zafixování si zkušeností. Jedinci, kteří kdysi šikanovali, se stávají v mnoha případech i členy pochybných skupin, které se dostávají do konfliktů se zákonem. Pokud zachytíme způsoby asociálního způsobu chování u dítěte včas, snížíme tím další šíření kriminalizace.

2.2 Charakteristika obětí

Obětí šikany se může stát prakticky kterékoliv dítě. Drtivá většina je však nějak odlišná o ostatních. Trpí nějakým handicapem. Může to být **handicap vzhledový** (dítě nosí brýle, kulhá), **fyzický handicap** (dítě obézní, neobratné, slabé, neschopné se bránit), nebo **psychický handicap** (snížená sebedůvěra, sebeúcta, děti úzkostné, plaché, uzavřené).

Může to být ale i dítě ze sociálně slabé rodiny, dítě s určitou předností jako přemýšlivost nebo dobrý vztah k učiteli. Oběť je zpravidla tichá, citlivá, bez kamarádů, raději se podřídí, má odmítavý postoj k násilí, je neschopna se bránit. Obecně lze říci, že oběť se dá vytipovat. Ohroženější a rizikovější bývají většinou děti z rodiny, kde chybí otec, nebo kde je hyperprotektivní výchova, v rámci které se dítěti „umetává cestička“ a kdy je zejména matka zahrnuje a svazuje svou péčí. Aby se někdo stal obětí šikanování, rozhodující nejsou pouze osobní vlastnosti či jednání oběti, ale existence a působení všech faktorů utvářejících situaci násilné interakce. To je agresivní jednání pachatele, pasivní chování oběti a podmínky, v nichž k násilné interakci dochází (především sociální klima, lhostejnost a nevšímavost všech účastníků situace). Proto hrozí šikana komukoliv.

Šikana hrozí i dítěti, které se stane novým členem kolektivu. I v tomto případě se u nového člena třídy najde nějaká odlišnost - dobře se učí, má dobrý prospěch. Stále častěji se terčem šikanování stávají děti, které trpí specifickými poruchami učení, tělesnými, popř. smyslovými vadami. Důležitým podnětem agresora k šikaně je i rasová odlišnost.

Typologie obětí (Kolář, 2001)

1. typ - Oběť, která na první pohled vysílá do okolí signál „na mě můžeš“. Jedná se o jedince submisivní, s nízkým sebevědomím a slabé.
2. typ - Dítě s nějakým handicapem (vzhledový, fyzický, psychický).
3. typ - Učitelské dítě.
4. typ - Dítě, které je dlouhou dobu pod ochrannými křídly matky nebo babičky.

Následky šikanování pro oběť

Dlouhodobé a opakované působení na oběť se odrazí v budoucím vývoji jeho tělesné (somatické) a psychické stránky. Oběť si nese následky šikanování po celý život

a v některých případech sahá až k sebevraždě, neboť není schopné unést takový tlak ze strany agresora.

Mezi **psychické poruchy** řadíme např. podrážděnost, sklon k úzkosti, depresivní ladění, výkyvy nálad, špatné soustředění se. Poruchy spánku a usínání, snížení imunity, větší sklon k prožívání bolesti, tyto projevy řadíme mezi **tělesné (somatické) poruchy**.

V závažnějších případech se může jako důsledek dlouhodobého šikanování dostavit u člověka tzv. **Posttraumatická stresová porucha (PTSP)**. Je to onemocnění, kterého si lékaři začali všímat u vojáků v průběhu 1. a 2. světové války. Později bylo toto onemocnění zjištěné i u lidí vězněných v koncentračních táborech, u lidí mučených, u obětí terorismu. PTSP je stav dospělého člověka nebo dítěte, kteří se stali svědky události, jejíž součástí bylo bezprostřední ohrožení na životě. Jde o závažný následek těžkého traumatu, který vede k pocitům hrůzy, strachu o život a pocitu bezmoci.

Klinický obraz PTSP vykazuje následující charakteristiky

1. Jedinec znovuprožívá traumatické události, které se opakují v myšlenkách nebo vzpomínkách a snech. Časté jsou flashbacky, vracející se obrazy, zvuky, chutě nebo jiné dojmy. U dětí se objevují traumatické sny. Pro znovuprožívání traumatu mají důležitou úlohu podněty (doba, křik, zbraň atd.), které trauma připomínají.
2. Jedinec se vyhýbá podnětům nebo ustrne v reagování. U menších dětí můžeme pozorovat těžké regrese se ztrátou již dosažených schopností, někdy s odmítáním verbálního kontaktu. Starší děti se snaží vyhnout určitým místům, myšlenkám, tématům hry i interpersonálním kontaktům, které trauma připomínají.
3. U jedince se objevuje stav zvýšené vegetativní hyperaktivace, který se projevuje poruchami spánku, zvýšenou dráždivostí, poruchami koncentrace, zvýšenými úlekovými reakcemi a rovněž projevy agresivity. Poruchy spánku jsou spojeny s děsivými sny, které opakují traumatickou situaci. Velký pozor bychom si měli dávat u dítěte kolem 12. roku věku tzv. **kritický bod smrti**. Toto období je charakteristické tím, že dítě je zvýšeně vnímavé k těmto katastrofickým událostem.

Odpověď na prožité trauma záleží na mnoho okolnostech. Roli hraje genetická vybavenost, vývojové období, ve kterém k prožití traumatu dojde, intelektový a kognitivní vývoj a předchozí zkušenosti ze zevního prostředí. (Koukolník, Drtilová, 2001, s.250)

3.1.1 Vliv traumatu na vývoj

Vliv traumatu na vývoj je velmi složitý a závisí na mnoha faktorech. Trauma může způsobit změny v biologické, psychologické a sociální sféře. Vliv traumatu na vývoj je tedy velmi komplexní a závisí na mnoha faktorech.

Vliv traumatu na vývoj je velmi složitý a závisí na mnoha faktorech. Trauma může způsobit změny v biologické, psychologické a sociální sféře. Vliv traumatu na vývoj je tedy velmi komplexní a závisí na mnoha faktorech.

Vliv traumatu na vývoj je velmi složitý a závisí na mnoha faktorech. Trauma může způsobit změny v biologické, psychologické a sociální sféře. Vliv traumatu na vývoj je tedy velmi komplexní a závisí na mnoha faktorech.

3.1.2 Vliv traumatu na vývoj

Vliv traumatu na vývoj je velmi složitý a závisí na mnoha faktorech. Trauma může způsobit změny v biologické, psychologické a sociální sféře. Vliv traumatu na vývoj je tedy velmi komplexní a závisí na mnoha faktorech.

3. ŠIKANA VE ŠKOLE

3.1 Šikana jako problém ve škole

Škola je místem, kde se o problému šikany v poslední době velice často hovoří. Ve škole jsou pro šikanu ideální podmínky. Veliká koncentrace dětí, dostatečný "výběr obětí", řada prostorů, kam oko pedagoga nedohlédne. Do této kapitoly se pokusím zahrnout vše, co se týká šikany ve škole.

Co je a co není šikanování

Ve škole se setkáme se situacemi, kdy máme rozhodnout, zda se jedná o šikanu či nikoliv. Je opravdu velmi obtížné určit přesnou hranici mezi tím, co šikanování je a co není, jaké chování můžeme považovat již za projev šikanování. Taková hranice vlastně ani neexistuje.

Šikanou rozumíme opakované obtěžování druhého člověka. To ale neřeší otázku, co šikana je a co není. Máme totiž spoustu způsobů, jakým obtěžovat druhého člověka. Ani na otázku, zda opakované obtěžování je už projevem šikanování, není lehké odpovědět.

Pedagogové se někdy dopouštějí jedné chyby. Berou vážně pouze ty způsoby šikanování, které jsou viditelné a přinášejí určité následky. Řadíme sem například zranění, hmotné škody. Ale opakované urážky, posměšky, nadávky, těm už nepřikládají závažnost.

3.2 Vývoj šikany

Šikana se vyvíjí v podstatě nevinným způsobem. Zprvu se projevuje v podobě nadávek, posměšků, urážek, které se nám zdají banální a kterým nevěnujeme takovou pozornost, i když bychom měli. Ze začátku je to legrace, která se najednou přesmykne do závislosti jako známe např. u drog. Agresor prožívá při trápení oběti příjemné pocity slasti, které chce opakovat a zvyšovat. Oběť se zpočátku hře podvolí, vyhledává ji. Důvodem může být i obdiv k autoritám. Ale pak se začne trápení zvyšovat a obrana oběti před bolestí, ať už fyzické nebo psychické, se prolomí. Původně nevinné žertíky přerůstají v závažné formy šikanování jako jsou rvačky, opakované ubližování nebo fyzické napadání.

Podle Koláře je nutné tento fenomén poznat vícerozměrně, tedy zvenčí i zevnitř, a postihnout ho ze tří praktických hledisek. Mluví o tzv. **trojrozměrném praktickém pohledu na šikanování**. (Kolář, 1997)

1. Šikanování jako nemocné chování

Jak poznáme nemocné chování, které označujeme jako šikanování? Patří sem převážně ty projevy, které porušují školní pravidla. Kolář (1997) ve své knize „Skrutý svět šikanování ve školách“ uvádí přehled konkrétních typů a forem agresí a manipulací. Čtení těchto příkladů každému přiblíží, co šikanování vlastně je.

Způsoby šikany

- 1. Fyzická agrese** - patří sem bití, dušení, píchání kružítkem, tužkou, kopání.
- 2. Slovní agrese** – mluvíme o zastrašování, vyhrožování zabitím, nadávky, urážení rodičů, sourozenců, vysmívání se neúspěchům, vtipy na úkor oběti. Rejstřík tohoto druhu je asi nejčastější, protože rozzlobenému se uleví, použije – li „ventilové“ slovo.
- 3. Krádeže, ničení a manipulace s věcmi** – mluvíme o braní peněz, svačiny, osobních věcí, poškozování oblečení, pomůcek, přepisování známek.
- 4. Násilné a manipulační příkazy** – mluvíme o různých poslušách, donucení k poníženému chování, zesměšňování, práce za agresora.
- 5. Zraňování izolací** – patří sem ignorace oběti, nadávky, ponižující SMS, pomlvy, rozšiřování nepravdivých lží.

Tyto způsoby šikanování jsou pro oběť velmi bolestivé a většinou se dějí za nepřítomnosti pedagoga, proto je velmi těžké je odhalit. Více nás upozorňují na to, že není něco vpořádku, tzv. **nepřímé varovné signály**. Patří k nim mírnější způsoby šikanování, které lze zaregistrovat (braní pera před psaním, ponižující přezdívka, smích při neúspěchu..).

2. Šikanování jako závislost

Druhý princip se týká vzájemné vazby mezi agresorem a obětí. Je určen převažující lidskou strategií: **skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého**. Tento princip dělí žáky ve skupině na silné a slabé. Ti silní skryjí svůj strach tím, že ho vyvolají v těch druhých. Slabí zase díky strachu ukážou všechny slabosti, které se snažili zakrýt. Od počátku se mezi těmito skupinami vytváří trvalá vazba. U pokročilých stádií šikanování dojde k závislosti mezi agresorem a obětí. Agresor

získává větší a větší pocit nadřazenosti a absolutní moci nad obětí. Dále stupňuje a zdokonaluje utrpení obětí, stále více obětí potřebuje a stává se na ní závislým.

3. Šikanování jako porucha vztahů ve skupině

Poslední princip, který je důležitý pro praxi, nahlíží na šikanování jako na poruchu vztahů ve skupině. Šikanování není problémem pouze mezi agresorem a obětí, ale týká se i celé skupiny, ve které k šikaně dochází. Na čí stranu se vlastně staví třída v průběhu šikany? Ukázalo se, že dětem jsou agresori a oběti méně sympatičtí než ostatní členové třídy. Agresori ze stran chlapců jsou ještě méně oblíbenými než jejich oběti. U dívek je tomu naopak. Dívky „agresorky“ našly více sympatií v kruhu třídy než jejich oběti.

Kolář (2001) hovoří o šikaně jako o chorobě, která se šíří od své zárodečné podoby tzv. **ostrakismu** k nejvyššímu, pátému stupni **ničení pozitivních vztahů** mezi členy skupiny. Rozdělil vývoj této „choroby“ do pěti stádií.

Přehled pěti vývojových stupňů šikanování

První stádium: zrod ostrakismu

Mezi pedagogy i rodiči převažuje názor, že ke zrodu šikanování jsou za potřebí určité podmínky, např. přítomnost patologického sadisty, velká nekázeň ve třídě. Kolář (2001) tvrdí, že šikanování se může objevit téměř v každé skupině a podmínky k jeho vzniku mohou být běžné a nenápadné. V každé třídě se totiž najdou děti, které jsou nejméně oblíbené. Jedná se o jedince, kteří se nacházejí na tzv. **sociometrickém chvostu** (outsider, obětní beránek). Na tyto děti jsou potom aplikovány určité prvky šikanování, tzv. **ostrakismus**. Jedná se o mírné, zpravidla psychické formy násilí. Dítě stojí na okraji skupiny, je neoblíbené, nemilované, neuznávané. Ostatní děti ho odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho. Tato podoba představuje zárodečnou podobu šikanování a skrývá v sobě riziko dalšího vývoje.

Druhé stádium: fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Ostrakismus může přerůst do dalšího stádia. Příčin může být několik.

- 1) Ve třídě mohou vzniknout náročné situace. Vzrůstá napětí a ostrakizovaní žáci se lehko stanou terčem útoků ze strany spolužáků. Slouží jim k odreagování se, zbavení se nepříjemného pocitu, např. před očekávanou zkouškou, písemnou prací. Nebo prostě jen k tomu, že se ve škole nudí a nebaví je do školy chodit.

Tady začíná docházet k prvním náznakům fyzické agrese a k přitvrzování manipulace.

- 2) K přitvrzování může často docházet i v situacích, kdy spolu žáci tráví hodně času. Příkladem mohou být školní výlety. Některým žákům se mohou tyto výlety zdát nudné, nezábavné, a proto si vyhledávají zábavu na spolužácích, o kterých ví, že jsou lehko zranitelní.
- 3) Velký problém nastane v situaci, kdy se ve třídě sejde více agresivních a asociálních dětí, které od samého počátku budou používat násilí pro uspokojování svých potřeb.

Osud dalšího vývoje záleží na skupině, na jejím pozitivním zaměření a na postoji žáků k otázkám šikanování. Pokud bude ve skupině existovat soudržnost, vzájemná důvěra, kamarádský vztah a názor, že násilí a ubližování druhému je špatná věc, pak rozvoj šikany nemá šanci. Na vytvoření takovéto skupiny a pěstování těchto názorů by se z velké části měl podílet pedagog. Není to ale otázka pouhého týdne či měsíce.

Třetí stádium: klíčový moment – vytvoření jádra

Jestliže se hned od počátku nepostavíme proti negativním způsobům chování, začne se ve skupině vytvářet podskupina agresorů, tzv. **jádro agresorů**. Členové této podskupiny začnou spolupracovat a systematicky šikanovat nejslabší jedince ve skupině.

Čtvrté stádium: většina přijímá normy agresorů

Jestliže se ve skupině nevytvoří žádná pozitivní podskupina, potom tažení agresorů může vesele a nerušeně postupovat dál. Pravidla a normy agresorů jsou přijímány, nelze se proti nim postavit.

Páté stádium: totalita neboli dokonalá šikana

Pokud se neobjeví nějaká pomoc zvenčí, je páté stádium charakterizováno přijetím norem a pravidel podskupiny agresorů, které musí být respektovány všemi členy skupiny, popř. téměř všemi členy skupiny. V tomto stádiu dochází k rozdělení skupiny na silnější a slabší. Tento stav můžeme přirovnat ke vztahu krále a poddaného. Král v podstatě ovládá celý život poddaného, má nad ním veškerou moc, dělá si nároky na vše, co poddaný vlastní.

Násilí a agresivita stále více narůstá, agresori ztrácejí poslední zbytky zábran, jsou nuceni k opakovanému násilí. Brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za výbornou legraci. Původně pozitivní skupina se zvnitřňuje se skupinou agresorů, pozorují se zájem jejich jednání a sami se postupem času připojují k týrání nebo k samostatnému šikanování.

Oběti čím dál tím častěji dělají, co je po nich žádáno. Hrůzné na tom je, že týraná oběť přijímá normy šikanování za své, ze strachu o vlastní život, má zakázané o šikanování mluvit pod výhrůzkou fyzického ublížení na zdraví. Toto velké utrpení řeší oběť různým způsobem - únik do nemoci, záškoláctví a v krajním případě může tuto situaci řešit sebevraždou.

Potřeba znalostí pěti stádií šikanování pro praxi

Znalost všech stádií šikanování nám pomůže včasné zastavit zrod šikany či zastavit další šíření šikanování. Každé stádium vyžaduje odlišný způsob zásahu, a proto se nemůžeme pouze zaměřit na vnější projevy šikanování (odchyly od školních a společenských pravidel chování), ale musíme respektovat zvláštnosti jednotlivých stádií. (Kolář, 1997, s.41)

3.3 Příčiny šikanování ve škole

Na vzniku a vývoji šikanování se podílí mnoho příčin, faktorů a vlivů. Některé faktory lze odstranit jednoduše, některé jen stěží. Mezi ně můžeme zařadit osobnostní charakteristiky agresora a oběti, podmínky, ve kterých se dnešní mladá generace nachází, prostředí, ve kterém žije, pokles autority rodičů a učitelů ve škole.

Šikana může vzniknout i neuspokojením základních potřeb dítěte (nedostatek lásky, citový chlad). Jeden faktor, v dnešní době velmi aktuální, který se podílí na vzniku šikanování, je nárůst sociálních rozdílů mezi lidmi. Tento faktor je přenášen i do školy. Dalšími spouštěcími faktory šikany mohou být i osoby (rodiče, učitelé), kteří svým jednáním mohou přispět ke vzniku tohoto patologického jevu. Tito lidé by měli být spíše ochránci slabších a ne svým jednáním podporovat další šíření šikany a tím navozovat pocit, že šikana je něco normálního. Bendl (2003) je nazývá „**přilévači oleje do ohně**“. Učitelé, kteří svým jednáním, necitelným chováním k žákovi v podobě ironických poznámek, zesměšňováním, urážením nebo i tím, že přehlíží šikanování ve třídě, dávají impuls k šíření šikany.

Někteří **rodiče** způsobem výchovy učí děti, jak se co nejlépe prosadit v dnešním „zkaženém“ životě. Domnívají se, že svět, který nás obklopuje, je plný násilí, a proto používají takových výchovných prostředků, při kterých se snaží dítě vést k tomu, aby se prosadilo v životě nikoliv poctivostí, slušným chováním a vystupováním, nýbrž násilnickým jednáním. Snaží se dítěti opakovat, že jen nejsilnější v tomto světě přežije. Slušnost, obětavost a laskavost považují za přežitek, fyzickou sílu a hrubost za prvky přežití. S těmito rodiči je velmi těžké spolupracovat. Když se jejich dítě dopouští šikanování ve škole, mají děti jejich obrovskou podporu a násilné jednání vidí za normální prostředek dosahování cílů. (Říčan, 1995, s.34)

4. PREVENCE ŠIKANY

Existuje celá řada opatření k prevenci a řešení šikanování. Jednotlivá opatření se od sebe liší šířkou záběru (od opatření v rámci třídy až po opatření v rámci celé školy, metody pracující jenom s oběťmi, nebo jen s agresory, popř. s celou skupinou), tak principy, na kterých jsou založeny. (Bendl, 2003, s.66)

4.1 Druhy prevence

V oblasti šikany rozlišujeme dva **druhy prevence** – primární a sekundární.

1. Primární prevence je uplatňována tehdy, když k šikaně ještě nedošlo. Jedná se o výchovu dítěte v harmonickém prostředí, pěstování kamarádských vztahů ve škole, posílení jeho zdravého sebevědomí a informovaností dětí, rodičů a okolí o šikaně.

2. Sekundární prevenci uplatníme v případě, že šikana byla již zaznamenána a nabrala určitého stupně vývoje. Je nutné volit takové prostředky, které zabrání dalšímu jejímu šíření. Mezi důležitá opatření řadíme včasnou diagnostiku šikany a její řešení. Dále sem řadíme práci s agresorem a obětí, ochrana oběti před dalším násilím, rozhovory s rodiči aktérů šikany, jednání s kolektivem třídy.

4.2. Základní přehled opatření k prevenci a řešení šikanování na školách

Každý, kdo se alespoň trochu zabýval otázkou šikanování, asi ví, co tento problém obnáší. Bendl (2003) a Říčan (1995) uvádějí přehled možných opatření, která lze využít při výskytu šikany na školách.

1. Utopická opatření

Toto opatření je založeno jak na úniku před agresory, tak před stávající podobou školy. Opatření, jak se zbavit šikany, je velmi jednoduché, ale v praxi těžko realizovatelné. Patří sem tyto základní okruhy:

Vyloučení agresorů ze školy - Toto opatření, pokud se bude týkat základní školy, není v současné době oficiálně možné. Žádný ředitel školy k tomu nemá kompetenci. Dá se řešit formou dohody s rodiči agresora a ředitelem jiné školy či spoluprací se sociálním kurátorem. Závažnější formy se řeší umístěním agresora do ústavů se specifickými vývojovými poruchami chování (diagnostický ústav, nápravná zařízení..).

Domácí vzdělávání - Tento princip je založen na domácím vzdělávání dětí, které jsou vzdělávány svými rodiči nebo najatými pedagogy. Úloha školy spočívá v dohledu nad správným průběhem vzdělávání, přezkušováním dětí (dvakrát do roka), nad vedením dokumentace o žácích a poskytnutím veškerých materiálních pomůcek.

Důvodů, proč rodiče volí tento způsob výuky, je několik. Jeden z velmi častých důvodů je strach rodičů před negativními vlivy, se kterými se žák ve škole může setkat. Protože tento způsob výuky je povolen pouze pro první stupeň základní školy, není nikde napsané, že se žák šestého ročníku s těmito negativními vlivy nesetká. Domácí vzdělávání má svoji myšlenku. Rodiče přitom zapomínají, že od první třídy se začínají formovat třídní kolektivy a děti získávají první sociální zkušenosti v životě. Žák, který nastoupí do nového kolektivu, se velmi lehce může stát obětí šikanování. Dalšími důvody může být nespokojenost s podmínkami a s průběhem výuky, nespokojenost s volbou učebních metod, nevhodný přístup učitele k žákům nebo důvod skrze rodinný, možnost více se věnovat dítěti a trávit s ním více času.

2. Solidarita se slabými jako základ řízení třídy

Obětí šikany se stává žák nějakým způsobem „slabý“, ať už fyzicky nebo psychicky, ten který svým chováním nedovede vzbudit sympatie dětí, je plachý, izolovaný. Učitel by si měl těchto dětí záměrně všimnout a při každé příležitosti je pochválit, povzbudit, dodat jim odvahy, aby posílil jejich sebevědomí a ujistil je, že jsou stejně hodnotnými jako ostatní. Měl by jim dát příležitost v něčem vyniknout, zapojit je do společné činnosti. (Říčan, 1995, s.71)

3. Podpora autority učitele

Podle Pavla Říčana (1995, s.75) je „*úpadek autority jednou z příčin krize společnosti*“.

Zvýšení autority učitele a školy jako celku je nezbytnou podmínkou toho, aby se vypořádala se šikanou a aby plnila své poslání. Dokud si učitel musí nechat líbit od asociálních dětí otevřené urážky, lze těžko mluvit o tom, jak má chránit slušné děti před rváči, oběti před agresory. Posílení autority učitele je i plně v rukou ředitele, který by měl za svým pedagogickým sborem stát a podporovat jejich autoritu za všech okolností. Učitel má právo obrátit se na ředitele nebo zkušenějšího pedagoga ze žádostí o pomoc, aniž by riskoval, že bude poučován. Pokud jde o dětskou agresi, má učitel plné právo opustit danou třídu, kterou v dané situaci nedokáže zvládnout a žádat ředitele o razantní

zásah, který mu umožní, aby se s obnovenou autoritou ujal své role. Naopak autoritu učitele mohou oslabovat postoje některých pedagogů k otázce řešení šikany. Učitelský sbor by měl vzájemně spolupracovat a ne aby si každý učitel šel svou vlastní cestou. Autoritě neprospívá také to, když jeden učitel jde proti druhému ve snaze získat si žáky na svou stranu.

4. Aktivizující výuka a vztah k RVP

„Říká se, že kdo si hraje nezlobí a ten, kdo pracuje, nemá čas na lumpárny. I ztělesněné dobro, pokud se nudí, začne myslet na všelijaké nepravosti.“ (Bendl, 2003, s.84).

V současné době klesá zájem žáků o školní výuku. Svůj nezájem mohou žáci vyjadřovat prostřednictvím asociálních forem chování, včetně šikanování. U žáků neuspěje učitel, jehož výuka bude bez motivace a který bude lpět na pouhém memorování poznatků. Učitelé by měli připravovat takovou výuku, která bude pro žáky zajímavá a pestrá. To zvýší jejich zájem o školu a posílí jejich sebedůvěru a sebevědomí. Příkladem mohou být programy Zdravá škola, Začít spolu, Tvořivá škola. Tyto programy využívají mimo jiné problémové metody, při kterých je žák postavený před nějaký problém. Ten se na základě svého myšlení, někdy samostatně, jindy ve skupině, snaží najít cestu, jak by se dal daný problém řešit. Tím se podporuje rozvoj samostatnosti, kritického myšlení a rozvíjí se i tvořivost. Dalším námětem by mohla být **projektová výuka**. Na mnoha školách se pořádají tzv. *projektové dny*. Žák, který je zapojen do projektu, se podílí i na jeho přípravě, plánování, organizaci a realizaci za spolupráce učitele. Témata projektu bývají různá. Mohou se dotýkat drog, šikany i dalších témat, která se pojí s problémem kázně. Projektové vyučování má velice pozitivní dopad na chování žáků. Spojuje žáky do skupin, ve kterých společně spolupracují, vyměňují si vzájemně názory na řešení konkrétních problémů a pomáhají si. Současně se u nich buduje vzájemná důvěra.

Tyto aktivizující metody jsou navrhovány i v nově zaváděném „Rámcovém vzdělávacím programu základního vzdělání“ (RVP ZV). Školy si v současné době na základě RVP ZV vytvářejí své vlastní tzv. Školní vzdělávací programy. Z hlediska problematiky výchovy, kázně, sociálních vztahů jsou v RVP ZV velmi zajímavá tzv. průřezová témata. Obsah průřezových témat se podílí na rozvoji osobnosti žáka nejen v oblasti vědomostí, dovedností a schopností, ale především v oblasti postojů.

Průřezová témata tak napomáhají k zvládnutí vlastního chování, přispívají k utváření dobrých mezilidských vztahů ve třídě i mimo ni. Také napomáhají primární prevenci sociálně patologických jevů a škodlivých způsobů chování, podporují dobré vztahy, schopnost empatie, tolerance a respektování slabším jedinců.

Učitelé mají i možnost zúčastnit se kurzů a v rámci nich si sami vyzkoušet nové alternativní způsoby výuky. Někteří učitelé se ale bojí nové metody výuky použít z důvodů časové a organizační náročnosti.

5. Mravní výchova a princip kooperace ve výchově

Nezbytnou součástí prevence šikany je výchova spočívající v dodržování základních mravních hodnot (úcta ke každé bytosti, solidarita, soucit, obětavost, čest atd.). Se zásadami mravní výchovy se žáci mohou seznámit při kooperačním učení, které spočívá v tom, že žáci plní úkoly společně a úspěch potom závisí na všech členech spolupracujícího týmu. Při dobrém vedení se utvářejí pozitivní vztahy mezi dětmi, roste vzájemné porozumění. Vytváření kooperačních týmů podporuje i zapojení outsiderů do skupinové aktivity. Pomůže jim to získat respekt třídy, vyšší sebeúctu a sebejistotu.

Při kooperační výuce není vhodné začleňovat do jednoho týmu více agresorů nebo agresora a oběť. Agresor by měl být v týmu dětí, které nemá šanci šikanovat. Později je možno zařadit agresora a oběť do stejného týmu, ovšem spolu s dětmi, které nepřipustí, aby bylo oběti jakkoliv ublíženo. Princip kooperace je možné uplatnit i při činnostech mimo výuku, například na školním výletě. (Říčan, 1995, s.82)

6. Ochrana dětí před vlivem médií

Média, jakožto prostředek, který může negativně ovlivňovat dítě, byl zmíněn již v předchozích kapitolách. Násilí a agrese, které propaguje spousta filmů, jsou pro psychický a mravní vývoj dítěte velmi škodlivé. Deformuje jeho citový vývoj a oslabuje jeho mravní hodnoty. Úkolem rodinné výchovy a školy je naučit děti, aby využívaly média v rozumné míře.

8. Dozor a jemu blízké prostředky

Dozor dospělých nad žáky je jednoduchým a účinným prostředkem proti šikaně. Dozor můžeme vymezit jako pozorování a sledování toho, co se děje kolem nás. V souvislosti se školou se uplatňuje hlavně o přestávkách, ráno při vstupu do školy v šatnách, ve školní jídelně, na školních akcích (výlety, kulturní akce) a ve třídě. Pedagog

by měl procházet nejen třídy a chodby, ale všechny prostory, zejména málo frekventovaná zákoutí, kde by mohlo k šikaně docházet.

Dozor na školách je uplatňován z mnoha důvodů. Je to velmi dobrý prostředek, který může odhalit šikanu, omezuje volný pohyb žáků po škole a žáci jsou při něm učitelem vychováni (omezování používání sprostých slov, boj proti agresi, respektování norem). Je to také dobrá příležitost k bližšímu poznání žáků a navázání komunikace s učitelem.

V každé škole existuje pevný rozpis dozorů, přesto mnoho pedagogů podceňuje jejich význam o přestávkách. Vykonávání dozoru bývá někdy jen pouhou formalitou, který plyne například z únavy učitele. Při náhodné návštěvě školy pak můžeme shlédnout, jak žáci do sebe strkají, perou se, nadávají si, jsou neukázněné a to vše se děje před zraky učitele, který tomu nevěnuje pozornost. Vykonávání dozoru by nemělo být bráno na lehkou váhu. Měli bychom si uvědomit, že plně zodpovídáme za žáky.

9. Práce s aktéry šikany

Nedílnou součástí prevence a řešení šikany je také práce s agresorem a obětí. V knize Stanislava Bendla „Prevence a řešení šikany ve škole“ najdeme různé hry, aktivity, metody, které se uplatňují jak při práci s obětí, tak při práci s agresorem. (Bendl, 2003, s. 104-118) V případě obětí je nutné vybudovat v jejich osobnosti odolnost, nabídnout jim nácvik takových dovedností, díky kterým se naučí nebát se zvládat konflikty spojené se šikanou.

Ani děti, které se zúčastnily závažné šikany nebo ji dokonce zosnovaly, bychom neměli odepsat ani odsoudit. Je důležité je pozorně sledovat a zakročit při prvním náznaku recidivity. Útlumu u agresivních sklonů dosáhneme těmito postupy:

- a) užívat co nejvíce pochvaly a zvláště ocenit, když se jim povede zvládnout impulsivitu v provokujících situacích
- b) zaměstnat je činností, která je pro ně atraktivní, ve které mohou vyniknout
- c) učit je sociálním dovednostem a pomáhat jim, aby si vybudovaly osobní perspektivu, aby věděly, co čekají od budoucnosti a kvůli čemu stojí za to žít podle mravních zásad a hodnot

10. Posílení demokracie ve třídě a ve škole

Výchova dětí k demokracii spočívá ve stylu jednání učitele s dětmi a jejich rodiči. Říčan (1995) uvádí **šest hlavních zásad k posílení demokracie ve třídě**:

1. Ptát se dětí na jejich názor a přání, trpělivě a s respektem jim naslouchat a diskutovat s nimi.
2. Dávat dětem možnost volby (při vhodných příležitostech).
3. Podporovat žákovskou samosprávu a najít takové příležitosti, při který se děti budou učit vstupovat do role autority a jednat jako zástupci skupiny s vyšší autoritou, která si s nimi radí a povzbuzuje je.
4. Otevřeně informovat rodiče o problémech školy i o nepříjemných událostech, o chybách, ke kterým došlo. Rodiče mají být o nebezpečí šikany informováni co nejdříve.
6. Umožňovat rodičům co nejčastější přístup do školy. Rodiče se mohou účastnit vyučování a na základě svých zvláštních znalostí a dovedností mohou výuku obohatit.
7. Podněcovat aktivitu rodičovské organizace na škole. Poskytovat jim co nejvíce informací, umožnit jim spolupracovat a přenášet na ně jistou míru zodpovědnosti.

11. Spolupráce rodiny se školou

Spolupráce rodiny se školou je důležitým prostředkem v boji proti šikaně. Spolupráce by měla probíhat se všemi rodiči. Škola by měla rodiče důkladně informovat o tomto fenoménu v podobě informačních schůzek, letáček, přednášek, seznámit je o prevenci šikanování a možnostech řešení. Seznámit je, co dělat, kam se obrátit v případě, že zjistí, že je dítě šikanované nebo naopak, že šikanuje jiné děti. Důležité je, aby rodiče získali důvěru ke škole. I škola by měla projevit zájem se všemi rodiči bez rozdílu spolupracovat. Jedná se hlavně o rodiče agresora a oběti. V případě rodičů oběti by škola měla nabídnout pomoc, dohodnout se na dalším postupu, udělat taková opatření, která zajistí dítěti ochranu před agresorem. Najdou se ale ředitelé škol, kteří si nepřipouští, že se něco děje. Obávají se, že by to poškodilo pověst školy.

12. Spolupráce školy s institucemi

Škola by vedle spolupráce s rodiči měla spolupracovat i s institucemi, které se věnují problematice šikanování. Pro přehled bych ráda uvedla nejznámější centra a stručně je charakterizovala. (Bendl, 2003, s. 168)

1. Instituce povinné ze zákona - tyto níže uvedené instituce „musí“ se zákona spolupracovat se školou, řešit projevy asociálního chování žáků, výchovné problémy žáků a vycházet vstříc škole v závažných problémech v chování žáků.

- **Pedagogicko-psychologická poradna (PPP)**

PPP vykonává pedagogicko-psychologickou, poradenskou a terapeutickou činnost. Pracují s jedinci, kteří mají problémy s chováním. Řeší problémy záškoláctví, šikanování, agresivity, vandalismu a další projevy asociálního chování. PPP spolupracují vedle škol a s dalšími zařízeními, s orgány státní správy a samosprávy ve školství, poradenskými, zdravotnickými a sociálními atd. Poradnu můžou kontaktovat vedle školy i rodiče.

- **Kurátor pro mládež**

Kurátor je odborný specializovaný pracovník sociálního referátu (odboru sociálních věcí obecního úřadu s rozšířenou působností), který se zabývá:

- nezletilými dětmi do 15 let, které se dopustily trestného činu nebo přestupku
- mladistvými (15 – 18 let), u nichž bylo zahájeno trestní stíhání, nebo kteří se dopustily přestupku
- dětmi mladistvými s opakovanými poruchami chování závažného rázu (šikana, agresivita, záškoláctví, útoky z domova, alkoholismus)

V rámci této péče zajišťuje kurátor pro mládež tyto úkoly: (pro představu uvedu jen některé)

- vede rejstříky trestné činnosti nezletilých do 15 let a na základě požadavků orgánů činných v trestním řízení podává kvalifikované zprávy o osobách nezletilých a mladistvých, které se dopustily trestného činu
- provádí výchovná opatření u obtížně vychovatelných dětí
- spolupracuje na zlepšení podmínek v rodinách obtížně vychovatelných nezletilých a mladistvých, u kterých je vykonávána ústavní nebo ochranná výchova s cílem umožnit jejich návrat do rodiny
- zastupuje děti s poruchami chování v řízení o ústavní výchově a zúčastňuje se trestního řízení proti mladistvým

Spolupráce kurátora se školou vypadá v praxi tak, že ředitel (učitel, výchovný poradce) sepiše zprávu o nevhodném chování žáka ve škole a zašle ji kurátorovi. Kurátor provede šetření ve škole, spojí se s rodiči dotyčného, pokud zjistí, že případ není vážný, ukončí celou věc pohovorem s žákem. Pokud dojde k závěru, že se jedná o vážnou věc, pošle dítě k psychologovi do pedagogicko – psychologické poradny, který vypracuje zprávu. Ten může doporučit např. psychiatrii nebo pobyt v diagnostickém ústavu.

Pokud rodiče nesouhlasí s pobytem v diagnostickém ústavu, podá kurátor soudu návrh na výchovné opatření, kterým může být dohled kurátora. Ten může kdykoli navštívit rodinu a pokud není spokojen, podá soudu návrh na ústavní výchovu. Pokud soud rozhodne s ústavní výchovou, dítě je posláno do příslušného diagnostického ústavu.

- Dětské krizové centru (DKC)

Toto zařízení se zaměřuje na diagnostiku, terapii týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí. Poskytuje pomoc šikanovaným dětem a jejich rodinám.

- Dětský diagnostický ústav (DDÚ)

DDÚ je regionální zařízení, které přijímá děti školního věku obtížně vychovatelné, mravně narušené a delikventní, děti, u kterých selhala rodina a z dalších důvodů. Diagnostický pobyt trvá na dobu 6 – 8 týdnů.

Podnětem k umístění do DDÚ je:

- soudem vystaveném Předběžné opatření soudu na žádost Orgánu péče o děti
- soudem nařízená ústavní výchova
- žádost rodičů při náhlém zvratu v chování dítěte k souhlasovému (dobrovolnému) pobytu dítěte

V DDÚ se dítě podrobí komplexnímu pedagogickému, psychologickému, didaktickému, sociálnímu i zdravotnímu vyšetření, které je podle potřeby rozšířeno i o další odborné konzultace. Součástí DDÚ je základní i zvláštní škola. Mimoškolní výchovná činnost je koncipována tak, aby pokryla všechny výchovně žádoucí aktivity a v maximální míře stimulovala situace do běžného života v rodině. Obsahuje proto pracovní, sportovní, zájmovou, rekreační a kulturní činnost. Během pobytu jsou rodiče informováni o chování i o zdravotním stavu dítěte. Na závěr jsou seznámeni s výsledky

pozorování a jsou doporučeny výchovné postupy či pomoc dalších odborníků, institucí apod.

- Psychiatrická léčebna

V těchto zařízeních končí jedinci s narušenou psychikou, osoby závislé na drogách, agresivní lidé, sociopaté aj. Často se v psychiatrické léčebně vyskytují jak děti, které byly šikanované, tak děti poruchami chování.

- Policie ČR

Policie ČR republiky je orgán, na který má právo se obrátit každý. Škola se nejčastěji obrací na policii v závažnějších případech šikany, kdy došlo k fyzickému napadení a zranění oběti nebo učitele. Ta se dostaví do školy, provede výslech žáka na místě, nebo ho odveze v doprovodu učitele na policejní pracoviště. Policie musí ihned kontaktovat rodiče a kurátora pro mládež.

1 Instituce nepovinné ze zákona - pouze nabízejí dobrovolnou pomoc školám a doplňují činnost institucí veřejné správy.

- Linky důvěry

Dnes jsou žáci seznamováni vedle telefonních čísel policie, hasičů, záchranné služby i s číslem linky důvěry. Jedná se o instituci, která poskytuje pomoc v krizových situacích jak dětem, které jsou obětí šikany, tak i mladistvým, kteří mají problémy a nemají se komu svěřit. Tato instituce funguje na základě telefonického rozhovoru, který je bezplatný. K výhodám linky důvěry patří snadná dostupnost, rychlost, neomezený provoz, bezplatnost a anonymita.

- Prev – centrum

Toto centrum poskytuje základním školám spoustu programů, které se týkají např. drogové závislosti, ale i programy zaměřené na šikanu. Je založené na komunikaci s žáky, která se realizuje formou rozhovoru, dramatické výchovy. Cílem je ovlivnit postoj žáka, vést jeho chování a vystupování pozitivním směrem.

5. DIAGNOSTIKA ŠIKANY

Dnes už asi nenajdeme školu, kde by nebyl zaznamenaný alespoň jeden případ šikanování. Konkrétně v dnešní době by měli mít učitele oči otevřené a při sebemenších známkách šikanu na místě řešit. Někdy je to opravdu obtížné, protože šikanování žáci se o tom, co se děje, bojí mluvit, neboť jim je vyhrožováno. Je jen málo dětí, které se někomu svěří. Je možné, že šikana ve třídě nebo na škole existuje, děti jsou týrané, ponižované, vydírané a zastrašované. Ale učitele nevědí nic, protože funguje obvykle utajení pod hrozbou ještě horší agrese. Je možné, že děti se svěřily svým rodičům, ale rodiče oběti se jako jejich děti obávají, že škola jejich stížnosti neuvěří, nebo nebude schopna záležitost dovést do konce a jejich dítě pak bude vystaveno ještě krutějšímu násilí. Každý z nás by se měl naučit nejen předcházet šikaně, ale umět ji diagnostikovat a řešit.

5.1 Kde nejčastěji dochází k šikanování

Dítě může být šikanované kdekoli, cestou do školy i ze školy. K šikanování ale více dochází ve škole, konkrétně o přestávkách, v šatnách, na WC, v jídelně, na školním hřišti, ve školní třídě nebo na dalších místech, kde nefunguje dozor. Jsou to skrytá místa, která unikají naší pozornosti. A právě na tato místa bychom se měli nejvíce zaměřit.

Školní třída

Mluvme teď o problému šikany ve třídě. Statisticky je doloženo, že nejkritičtějším místem pro šikanování je samotná třída. Každá třída je něčím specifická. Navštěvují ji děti, které se něčím odlišují od ostatních. Ať už to jsou rodinné poměry, majetkové poměry, způsoby chování, odlišnými zájmy.

V každé třídě panují vztahy mezi dětmi. Vznikají různé konflikty, děti se dostávají do sporů a soupeří spolu o postavení ve třídě. Učitel v roli spravedlivého soudce by měl v těchto situacích zasáhnout. Jeho úkolem je pěstovat spravedlivost mezi dětmi, spory a konflikty řešit, nikoli je přehlížet. Jeho úkolem je i předcházet konfliktům.

Role učitele je nesmírně důležitá. Jeho úkol by měl spočívat i v dobrém vedení třídního kolektivu a potenciální oběti šikany ochraňovat a podporovat.

5.2 Varovné signály šikany pro učitele a rodiče

Pro učitele ale i rodiče je velmi důležité, aby poznali, že je dítě šikanované. K tomu jim pomůže znalost **přímých a nepřímých známek šikanování** (Říčan, 1995, s.49), které nám pomohou šikanu zaregistrovat. Přímé i nepřímé známky šikanování mohou být různě závažné podle toho, jak se často opakují. Některé známky mohou být nevinné. Proto nelze usuzovat při každé níže uvedené známce, že jde o šikanu. K běžnému dění ve třídě totiž patří dětský teasing. Děti se pošťuchují, perou se, honí, berou si psací potřeby, ale přesto nejde o šikanu. Musíme tedy vycházet z definice šikany, která praví, že „jeden nebo více žáků úmyslně, většinou **opakovaně** týrá spolužáka či spolužačky a používá k tomu *agresi a manipulaci*“. (Kolář, 1997, s.20)

- **Přímé známky šikanování:** tyto známky je možné, pokud si všímáme okolí, postřehnout.
 1. Posměch, nadávky, ponižování, hrubé žerty na osobo oběti.
 2. Kritika dítěte, výtky na jeho adresu, pronášené nepřátelským tónem.
 3. Příkazy, které dítě dostává od jiných dětí a musí se jim podřídít.
 4. Honění, strkání, šťouchání, kopání, které třeba nejsou silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí.
 5. Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout.
- **Nepřímé známky šikanování:** z nich lze usuzovat, že je dítě šikanované, i když nejsme přítomnými svědky ve chvíli, kdy k ubližování dochází.
 1. Dítě je o přestávkách často samo, ostatní se s ním nebaví a odstrkují ho.
 2. Při týmových sportech bývá dítě voleno do mužstva mezi poledními.
 3. O přestávkách vyhledává blízkost vyučujícího.
 4. Má – li promluvit před třídou, je nejisté, ustrašené.
 5. Jeho školní prospěch se zhoršuje.
 6. Má často poškozené osobní věci, zašpiněný oděv.
 7. Na jeho těle najdeme odřeniny, škrábance. Jejich vznik neumí vysvětlit.

Vedle učitelů mohou i rodiče zaregistrovat, že s dítětem není vše pořádku. Dítě nemá ani jednoho kamaráda, se kterým by trávil volný čas, nemá chuť jít ráno do školy. Zvláště nápadné je to v případě, kdy dítě dříve mělo školu rádo. Chodí domů hladové (agresori mu berou svačinu a peníze na jídlo), usíná s pláčem a má neklidný

spánek. Dítě se zdržuje doma více, než bylo u něj zvykem a stěžuje si na neurčité bolesti břicha a hlavy.

Jestliže učitel (popřípadě jiné osoby jako rodiče, spolužák) pojme jakékoli podezření a je přesvědčen, že dochází k opakovanému a stupňovitému projevu šikanování, je nutné, aby na místě zasáhl a vyvodil důsledky. Potom přichází ta nejobtížnější část a tou je vyšetřování.

5.3 Prostředky vedoucí k odhalení a diagnostikování šikany

K diagnostikování a k odhalení šikany existuje spousta prostředků. Pro přehled bych uvedla tři snadno dostupné prostředky. (Bendl, 2003, s.87)

1. Pozorování

Odhalit šikanu znamená v první řadě více se dívat kolem sebe, více si všímat dění ve třídě, o přestávkách a chování jednotlivých žáků. (Bendl, 2003, s.87)

V rámci pozorování bychom se měli zaměřit na přímé a nepřímé známky šikanování, které byly již zmíněné. Tyto známky nám napoví, že s žákem není něco v pořádku. Čím více příznaků se nám povede zaregistrovat, tím je větší pravděpodobnost, že šikanu odhalíme.

Učitelé by se měli všímat hlavně těch žáků (v tomto případě budoucích agresorů), kteří svým jednáním vůči svým spolužákům poukazují na známky šikany. Neměli by přehlížet ani možné oběti šikany.

2. Rozhovor a naslouchání

Role učitele při rozhovoru je velmi důležitá. Každý učitel by měl umět žákovi naslouchat, měl by mu vyjít v každé situaci vstříc, umět mu pomoci. Pokud chceme dítě úspěšně vychovávat, musíme ho především znát, rozumět mu, vědět, v jakých podmínkách vyrůstá, zajímat se o to, co mu dělá radost, ale i to, co mu působí starosti a problémy.

3. Dotazník

Abychom se dozvěděli o případu šikany ve škole, práci nám usnadní, když přesvědčíme šikanované žáky i ostatní žáky k tomu, aby se nebáli oznámit učitelům případy šikany ve škole. K tomu je možné použít jak rozhovor, tak písemnou formu v podobě dotazníku. Konkrétněji se budu dotazníkem zabývat ve své praktické části, kde uvedu i bližší charakteristiku.

6. VYŠETŘOVÁNÍ ŠIKANY

Řešit a následně vyřešit šikanování není vůbec jednoduché. K řešení šikany je zapotřebí zvolit vhodné podmínky, respektovat zásady vyšetřování (oddělit vyšetřování agresora a oběti) a používat takové metody, které jsou v souladu s konkrétní situací.

Důležitým předpokladem je připustit si, že šikana může kdykoliv vzniknout a existovat na škole. Názor některých pedagogů, že „nám se to nemůže stát“, je velmi naivní.

Důležité je, abychom u žáku pěstovali názor, že šikana je něco zlého. Pokud žáci tento názor přijmou, není potom obtížné přesvědčit je, aby sebemenší náznak šikany oznámili kompetentní osobě. Tou osobou by měl být člověk, kterému děti důvěřují (učitel, rodič nebo jiná osoba) a který se postará o zastavení šíření tohoto asociálního chování. Úspěšnost práce pedagoga spočívá v tom, že si vede o případech šikany pečlivý záznam, který potom využije jako důkazný materiál při vyšetřování.

Velkým nedostatkem v dnešních školách je nízká vzdělanost a informovanost pedagogů, vychovatelů o prevenci a řešení šikanování. Je tedy nutné, aby ředitelé škol, pedagogové, výchovní poradci, vychovatelé a žáci byli seznámeni s metodami prevence v boji proti šikaně, s podstatou, příčinami a důsledky šikany. Tím by se omezila spousta chyb, které pedagogové při vyšetřování šikany dělají. Abychom úspěšně bojovali proti šikaně, musíme se naučit vyvarovat níže uvedeným chybám. (Bendl, 2003)

- neberou šikanu na vědomky („Nežaluj!“),
- podceňují závažnost následků šikany (pro oběť, agresora, kolektiv)
- přímá konfrontace agresora a oběti (někdy dokonce i před třídou)
- odsoudí šikanujícího a nikoli jeho chování
- ustoupí agresorovi na úkor oběti nebo celé skupiny

Vyšetřování šikany bývá náročné. Učitel, který se podílí na jejím vyšetřování, musí získat co nejvíce informací. V závažnějších případech šikanování bývá přizván výchovný poradce nebo specializovaný poradenský psycholog. Metody, které k tomu používá, jsou velmi náročné. Není možné je často opakovat, protože třída, jako sociální skupina, se mění. Proto by měl být na místě učitel a všimnout si všeho, co se děje v jeho okolí.

Pokud učitel na celou věc nestačí, měl by být případ učitelem oznámen řediteli školy. Zkušený ředitel ví, že chyba nemusí být vždy na straně třídního učitele.

Důvody k vyšetřování

Jaký důvod k vyšetřování můžeme považovat za dostatečný k tomu, abychom začali s vyšetřováním šikany? Tím hlavním důvodem jsou přímé a nepřímé známky šikanování, o kterých byla řeč v kapitole nazvané „Přímé a nepřímé známky šikanování“.

6.1 Odhad závažnosti šikany

Šikana není jen záležitosti pouze agresora a oběti, ale je to onemocnění, které se může týkat celé skupiny. První úkol vyšetřování je odhad závažnosti onemocnění skupiny, díky kterému zjistíme, o jak velký problém se jedná. Je to důležité z toho důvodu, že u pokročilého stádia šikanování volíme jiný postup vyšetřování než u počátečního stádia šikany.

Odhad závažnosti onemocnění můžeme pro praktickou potřebu rozdělit na potřebu rozpoznání a znalosti dvou stupňů onemocnění:

a) Počáteční onemocnění, do kterého zařazujeme první, druhý a třetí stádium šikany, se vyznačuje tím, že normy a postoje vůči šikanování nejsou ve skupině přijaty všemi členy.

b) Pokročilé onemocnění, tedy čtvrtý a pátý stupeň šikanování, se vyznačuje přijetím norem a postojů vůči šikanování všemi členy skupiny.

Přehled počátečních a pokročilých stádií onemocnění. (Kolář, 1997)

1. Chování, spolupráce, vztahy, celková atmosféra

- Jak se děti chovají a jak odpovídají?

a) počáteční stádium - Poměrně otevřeně mluví o tom, co se jim stalo a kdo je šikanoval.

b) pokročilé stádium - Nechtějí prozradit, kdo jim ublížil, můžeme zaznamenat ustrašenost.

- Jak svědkové spolupracují?

a) počáteční stádium - Vyjadřují nesouhlas se šikanováním a bez většího strachu vypovídají.

b) pokročilé stádium - Odmítají vypovídat. Tvrdí, že nic neviděli a neslyšeli, občas přiznávají, že nesmí nic říct, protože by měli peklo.

- Jak se o konkrétním násilí vyjadřují ostatní členové skupiny?
 - a) počáteční stádium - Násilí nepopírají a vyjadřují vůči němu své výhrady.
 - b) pokročilé stádium – Násilí bagatelizují nebo popírají.
- Jak se členové skupiny vztahují k trpící či zraněné osobě?
 - a) počáteční stádium - Přítomnost soucitu s obětí a porozumění neférovosti ubližování silných slabým.
 - b) pokročilé stádium - Oběť je kritizována a znevažována. Často je obviněna, že si to vlastně způsobila sama.
- Jak se svědkové vztahují k podezřelým agresorům?
 - a) počáteční stádium - Nevidí je pouze „bíle“, ale diferencovaně, a nebojí se to vyjádřit.
 - b) pokročilé stádium – Oceňují, chrání a chválí agresory.
- Jaká je atmosféra ve skupině?
 - a) počáteční stádium - Malá soudržnost, nespolupráce, částečná svoboda názorů. Atmosféra je ještě „živá“.
 - b) pokročilé stádium – Těžká atmosféra strachu, napětí a nesvobody. Špatně se tu „dýchá“.

2. Závažnost a častost agresivních projevů

Pokud jde o pokročilé stádium šikanování, předpokládáme vyšší míru brutality a agresivního chování.

3. Doba trvání šikanování

Doba trvání šikanování je dalším ukazatelem počátečního nebo pokročilého stádia šikanování. Pokud šikanování trvalo déle jak tři měsíce, pravděpodobně půjde o pokročilý stupeň šikanování.

4. Počet obětí a agresorů

Pokud se dozvíme o větším počtu obětí (čtyřech a více) a agresorů (čtyřech a více), lze usuzovat, že většina členů skupiny přijala normy šikanování za své.

Doporučení pro praxi

Pokud rozpoznáme počáteční stádium, situaci můžeme vyřešit sami. Pokud ale poznáme, že se jedná o pokročilé stádium šikanování, v první řadě musíme zajistit

ochranu obětí, nedělat nepromyšlené kroky vyšetřování a využít spolupráce s odborníky.

6.2 Strategie vyšetřování

Hlavní zásady správného postupu (Říčan, 1995)

1. Zdroj informací, které získáme, nesmíme prozradit a musíme je chránit.
2. Prozradit co nejméně o tom, co nám už je a zejména co nám dosud není známo, nebo to nemůžeme dokázat.
3. Každý, kdo byl účastníkem šikanování (agresor, oběť, svědci), musí být vyslechnut zvlášť, odděleně.
4. Všechny výpovědi pečlivě zaznamenat.

Michal Kolář (1997) uvádí dva typy strategií. První **vnější a lokální**, druhou **vnitřní a globální**. Strategie se dělí podle úrovně cílů a rozsahu vyšetřování. To, co mají společné, je zabránit prozrazení toho, kdo podal důležité informace o šikanování a chránit informátory před agresory. Jde o to, aby vyšetřování obětí, informátorů a agresorů probíhalo tak, aby si nikdo nemohl vyhodnotit, co kdo řekl.

Strategie vnější a lokální: Tato strategie se také nazývá „*strategie první pomoci*“. Lze ji použít v rámci běžné pedagogické odbornosti, není časově náročná. Úkolem je zmapování symptomů, vnějšího obrazu a specifické vyšetřování vybraných žáků.

Strategie vnitřní a globální: Druhou strategií je strategie vnitřní a globální. Úkolem je postihnout vnitřní vývoj – konstelace postojů k šikanování, speciální sociometrické šetření celé skupiny a vyšetřování všech žáků. Tento druhý typ se používá při vyšetřování pokročilých šikan a vyžaduje odborný a psychologický přístup. Při každém vyšetřování musíme počítat s velkým množstvím křivých výpovědí, téměř všichni lžou a zapírají.

6.3 Vyšetřování počátečních šikan

U počátečních šikan se nepoužívají speciální metody, jak je tomu v případě pokročilých šikan. Metody mají podobu překvapení, snahou je vyšetřovaného zaskočit. Rozhovory s informátory, oběťmi a svědky jsou realizovány tak, aby to ostatní nevěděli.

Uvedeme si první typ strategie. (Kolář, 1997, s. 94-96) Půjde o strategii lokální a vnější, tedy o **strategii první pomoci**. Tato strategie je obecně platná a účinná pro počáteční a méně pokročilá stadia šikanování.

Úkolem této strategie je zmapovat vnější obraz šikanování. V praxi to znamená nalézt odpověď na tyto otázky: Kdo je obětí a kdo je agresorem? K jakým závažným agresivním projevům došlo? Jak dlouho šikanování už probíhá?

K jednotlivým otázkám je nutné zaznamenat si odpovědi. Musíme mít jistotu, jak šikanování konkrétně probíhalo. Nejdůležitější je vypracovat si přehled hlavních agresorů a u jejich jmen si zaznamenáme, kde, kdy, jak a komu ublížili. Je to důležité pro nás, abychom byli chráněni před stížnostmi ze strany rodičů agresorů. Hlavně při pokročilých šikanách si rodiče stěžují nadřízeným orgánům, neboť se snaží uchránit své dítě za každou cenu.

Kostra „pětikrokové“ strategie vyšetřování (Kolář, 1997)

1. Rozhovor s informátory a oběťmi:

Prvním krokem vyšetřování je rozhovor s informátorem a obětí. Učitel nejprve nechá informátora vypovídat, ubezpečí ho, že vše, co řekne, se nikdo nedozví. Vyptává se ho na okolnosti, co se přesně dělo, kdo byl přítomen, co tomu předcházelo, jak se kdo choval atd. Důležité je také zjistit vztah informátora k oběti a k agresorovi. Ihned po rozhovoru s informátorem následuje rozhovor s obětí (ne s podezřelými pachateli!). Pokud hovoříme s obětí šikanování, musíme jí ujistit, že nám může plně důvěřovat. Oběť potřebuje povzbudit a podpořit. Musí cítit naši oporu a pochopení. Zajistíme jí ochranu před dalším násilím.

2. Nalezení vhodných svědků

Spolupráce informátorů a obětí je velice důležitá. V tomto kroku se dělá nejvíce chyb. Jde o vytipování členů skupiny, kteří budou pravdivě vypovídat. Způsob nalezení vhodných svědků není u počátečních šikan obtížné. V podstatě jde o to, abychom za pomoci informátora a oběti vytipovali žáky, kteří **udrží dobrý vztah s obětí**, kamarádi s ní a žáky, kteří **nejsou závislí na agresorovi**.

3. Individuální, popřípadě i konfrontační rozhovory se svědky (nikoli konfrontace oběti a agresorů!)

Následuje rozhovor se svědky. Většinou postačí, když mluvíme s jednotlivými žáky. V případě, že se vyskytnou potíže, je na místě udělat doplňující rozhovory nebo konfrontaci svědků. Jedna ze zásadních chyb, které se často dopouštějí nezkušení vyšetřovatelé (pedagog...), je konfrontace agresora a oběti.

4. Zajištění ochrany obětí

Někdy je jasné již o začátku, že oběť je v přímém ohrožení. Je to v situaci, kdy se od informátora dozvíme, že agresori mají v plánu napadnout oběť například o přestávce. Uděláme takové opatření, aby k tomu nedošlo a zajistíme ji maximální ochranu.

5. Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi

Na rozhovor s agresory musíme být připraveni. Musíme mít důkladně zmapovanou vnější situaci a nashromážděné důkazy. Není – li to tak, je to pro nás ztráta času, protože agresori vše zapřou a vyvrátí obvinění. Navíc je ve velkém ohrožení oběť, neboť to je pro agresora důkaz, že někdo „bonzoval“. S agresorem jednáme individuálně. Rozhovor s agresorem slouží k tomu, abychom ho zastavili a chránili jak oběť, tak jeho samého před následky svého činu. U mladších dětí stačí agresorovi pouze domluvit a sám si uvědomí, že jeho jednání překročilo rámec legrace. Domluva by měla obsahovat i hrozbu sankcemi. Každá sankce musí být agresorovi, popřípadě jeho rodičům, jasně vysvětlena.

Například ho upozorníme, že pokud se u něj prokáže, že v šikanování pokračuje, bude mu udělena nižší známka z chování, bude muset uhradit škodu aj.

Při vyšetřování šikany je nutné dodržet pořadí všech kroků a žádný z nich nevynechat. Pouze se čtvrtým krokem je možno podle nutnosti hýbat a posunout ho na přední pozice.

V případě, že k šikaně přijdeme a vidíme ji na vlastní oči, můžeme s vyšetřováním hned začít. Je nutné zajistit bezpečí oběti a zároveň dozor jiného dospělého, aby se agresori v době nepřítomnosti učitele nemohli dohodnout, jak budou vypovídat. Zároveň je nutné vyhnout se nesprávným způsobům reakce na zjištění šikany jako je chaos a únik, regrese, svalování viny, apod. (PaedDr. Zdeněk Martínek)

Na závěr této kapitoly bych uvedla dvě zásady trestání, které zmiňuje Pavel Říčan (1995) ve své knize „Agresivita a šikana mezi dětmi“:

1. Prohřešek má být za použití trestu co nejrychleji vyřešen a nemá se dětem dále připomínat.
2. Odsuzujeme čin, nikoli dítě. Na každém sebehorším provinilci se snažíme najít něco pozitivního, ať už je to jeho inteligence, talent nebo úspěch v něčem.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

7. PRŮZKUM VÝSKYTU AGRESIVITY A ŠIKANY U ŽÁKŮ 1. STUPNĚ ZŠ

7.1 Cíl výzkumného šetření

Hlavní cíl

- zachycení a zmapování projevů agresivity a šikany nebo alespoň jejich náznaků na 1. stupni základní školy.

Dílčí cíle

- srovnání situace na městských a vesnických školách.
- navržení a popsání výchovných postupů, které učitelé nejčastěji využívají jako prevenci i jako řešení těchto projevů chování.

7.2 Stanovení hlavních a dílčích hypotéz

Hlavní hypotézy:

H1:

Výskyt záměrného ubližování (šikany) bude na městských školách vyšší než na vesnických školách.

H2:

Projevy agresivního chování v rámci všech škol se nebudou vyskytovat rovnoměrně ve všech ročnících zkoumaného vzorku na 1. stupni základní školy.

Dílčí hypotézy:

H3:

Místem, kde dochází nejčastěji k ubližování mezi dětmi na obou typech škol, bude školní třída.

H4:

Více než polovina žáků celého zkoumaného vzorku by se s tím, že jim bylo ubližováno, svěřila třídnímu učiteli.

H5:

Jedním z možných podnětů vzniku agresivity a šikany ve třídě je nedodržování pedagogického dozoru.

7.3 Charakteristika výzkumného souboru

V praktické části diplomové práce se snažím zachytit a zmapovat projevy agresivity a šikany u žáků na prvním stupni základní školy. Pro tento výzkumný záměr práce jsem využila metodu dotazníku pro žáky prvního stupně a metodu řízeného rozhovoru u učitelů tak, aby bylo možné porovnat výpovědi učitelů a žáků.

Dotazníkové šetření proběhlo v lednu a únoru 2006 v regionu kraje Vysočina. Jednalo se o dvě vesnické a dvě městské školy. První vesnickou školu (n.š. I) navštěvuje 108 žáků, druhou (n.š. II) 140 žáků. Do městské školy (m.š. I) dochází 472 žáků, do městské školy (m.š. II) 230 žáků.

Výzkum byl proveden u žáků třetích, čtvrtých a pátých tříd. Na dotazník odpovědělo celkem 200 probandů. Počet dotazovaných žáků ve městě a na vesnici byl stejný, tedy 100+100. Na venkovských a městských školách činil počet dětí ze třetích tříd 63, ze čtvrtých 64 a z pátých 73.

Rozdělíme – li vzorek podle pohlaví, pak mi odpovědělo celkem 92 dívek a 108 chlapců. Školy jsem si vybrala záměrně v tomto kraji, neboť mě zajímala situace tam, kde jsem sama vykonávala školní docházku (jedna ze škol souboru).

Na všech základních školách mi všichni velmi ochotně vyšli vstříc. Práce s dětmi podstatě proběhla bez problémů a v příjemné atmosféře.

Řízené rozhovory s učiteli byly provedeny v měsíci březen ve dvou z výše uvedených základních škol (n.š.II, m.š.I). Jednalo se o vzorek 30 učitelů z prvního stupně - 15 z vesnice, 15 z města. Řízený rozhovor probíhal v rámci přestávek nebo volných hodin. Na dotazník mi odpovědělo 27 učitelek a 3 učitelé. Řízený rozhovor trval maximálně dvacet minut.

7.4 Použité výzkumné metody

Dotazník pro žáky

Pro zjištění požadovaných údajů byla zvolena metoda dotazníku. Dotazník je popisován jako metoda, která umožňuje získání diagnostických údajů o žákovi z hlediska jeho názorů, zážitků, postojů, hodnotových orientací, zájmů, jeho sebepojetí, ale také údaje o sociálních vztazích.

Dotazník pro žáky 1. stupně základních škol obsahoval celkem čtrnáct otázek. Při sestavování dotazníku pro žáky bylo důležité formulovat otázky tak, aby odpovídaly úrovni dotázaných a to jak po stránce věcné, tak po stránce jazykové. Musely být srozumitelné, jasné a konkrétně formulované, aby respondent pochopil předmět sdělení.

Samotné otázky v dotazníku pro žáky byly zaměřené jednak na zjištění vztahů mezi žáky, způsoby ubližování, nejběžnějšího místa i času výskytu agresivity a šikany. Rovněž mne zajímalo to, komu se svěřují a v neposlední řadě jejich vztah k učitelům.

V dotazníku pro žáky byly kombinovány položky otevřené a uzavřené. U položek otevřených se sám respondent rozhodoval, jak bude znít jeho odpověď. Uzavřené položky nabízely respondentovi volbu mezi dvěma i více uvedenými možnostmi.

Řízený rozhovor pro učitele

Pro zjištění pohledu učitelů na problematiku agresivity a šikany byla použita metoda řízeného rozhovoru. Rozhovor byl sestaven z osmi otázek, které byly doplňovány otázkami z mé strany. S učiteli jsem hovořila individuálně a jejich odpovědi jsem písemně zaznamenávala.

Zde bylo hlavním záměrem popsat pohled učitelů na výskyt agresivity a šikany, informovanost o této problematice, jejich způsoby řešení atd.

Metoda obsahové analýzy základní dokumentační činnosti

Zjištěné údaje z dotazníků byly zapsány (v programu Microsoft Excel) do tabulky, která byla východiskem pro sestavení kontingenční tabulky. V této tabulce byly hledány souvislosti mezi jednotlivými otázkami z dotazníku (například rozdílné projevy v ubližování chlapců a dívek, agresivita a šikana na městě či na vesnici atd.). Absolutní

údaje byly vyjádřeny procentuelně a zpracovány do tabulek a grafů. Pro lepší přehlednost byly použity sloupcové, pruhové a především výsečové grafy. Grafická vyjádření byla doplněna průvodními zprávami a komentáři k potvrzení či vyvrácení daných hypotéz.

7.5 Postup vypracování

Postup vypracování diplomové práce sestával z několika na sebe navazujících kroků. Prvním úkolem bylo seznámení se s danou problematikou, k tomuto účelu bylo nutno shromáždit dostupnou literaturu a tu nastudovat. Základním stavebním kamenem této práce byl sběr potřebných dat, sestavení hypotéz a následně dotazníku. Dalším důležitým bodem, bez něhož by nebylo možno dosáhnout přesných výsledků, bylo statistické zpracování dat. Poté bylo možno přikročit k posouzení a interpretaci vlastních výsledků a srovnání s údaji v odborné literatuře. Závěrečným bodem tohoto postupu bylo stanovení závěrů.

7.6 Realizace výzkumu u žáků

Před samotným předložením dotazníku žákům bylo třeba žáky k vyplnění dotazníku motivovat a získat jejich pozornost a zájem. Při motivaci nebyl použit pojem dotazník, nýbrž bylo dětem řečeno, že jde o můj domácí úkol, který musím odevzdat ve škole, a proto bych byla moc ráda, kdyby mi s ním pomohly. Byl vidět obrovský zájem ze strany žáků a ochota pomáhat a spolupracovat.

Na začátku jim bylo zdůrazněno, že nejde o žádnou písemnou práci, a proto nemusí mít strach ze špatné známky. Dále bylo také podotknuto, že dotazník (domácí úkol) je anonymní (žáci se nepodepisují) a každý by měl pracovat a odpovídat samostatně. Časově nebylo vyplnění dotazníků pro žáky všech tříd příliš náročné. Čas, který byl věnován vyplňování dotazníků, byl samozřejmě individuální. Pohyboval se zhruba kolem 30 minut.

Ve všech třídách jsem dotazník zadávala osobně. Bylo nutné jednotlivé otázky postupně žákům přečíst. Některé otázky musely být zvlášť pro bližší pochopení okomentovány, a proto příkládám pro představu jednotlivé otázky dotazníku a popisují jejich podstatu a cíle.

Dotazník pro žáky

Otázka č. 1. Jsi rád v této třídě?

Důležité je, aby se každý žák cítil ve třídě co nejlépe. V této otázce jsem se pokusila zjistit, jak se děti cítí ve své třídě. Otázka byla určena pro všechny respondenty.

Otázka č. 2. Máš ve třídě dobrého kamaráda?

S tím, jak se děti cítí ve své třídě, souvisí i kamarádské vztahy, které jsou velmi důležité pro vytváření pozitivního klimatu. Touto otázkou mělo být zmapováno, zda žáci mají ve třídě jednoho kamaráda, více kamarádů, nebo zda se také vyskytují žáci, kteří nemají ve třídě kamaráda žádného. Na tuto otázku odpovídali všichni žáci zkoumaného vzorku.

Otázka č. 3. Máš pocit, že ti někdo ubližuje ve škole?

Tato otázka byla v dotazníku velmi důležitá, protože se od ní vyvíjely otázky následující. Proto bylo žákům třeba vysvětlit, co se myslí pojmem ubližování. Za ubližování se dá považovat takové chování žáka vůči jinému žákovi, kdy dochází k opakovaným útokům, ať už slovnímu či fyzickému, které mají za cíl ponížit žáka, nebo ho přivést do jinak nepříjemné situace. Pokud žáci měli pocit, že jim je ubližováno opakovaně, nejedná se tedy o teasing (kamarádské škádlení). V tomto případě měli žáci zatrhnout odpověď ANO.

Otázka č. 4. Jakým způsobem ti ubližuje?

Účelem této otázky bylo zjistit, jaké jsou nejčastější způsoby ubližování mezi dětmi. Respondenti měli na výběr mezi 10 možnostmi, z nichž měli vybrat jednu nejčastější. Mezi prvními deseti možnostmi si vybírali žáci, kteří v předchozí otázce uvedli, že jim je ubližováno ve škole. Poslední alternativa, tedy že žáků ve třídě neubližuje nikdo, bylo určena dětem, kteří v předchozí otázce uvedli, že jim ve škole ubližováno není.

V některých případech se stalo, že žáci měli problém vybrat pouze jednu z nabízených alternativ a ptali se, zda mohou zaškrtnout více možností. Pokud by však

žáci vybrali více než jednu možnost, následné vyhodnocení otázky by bylo obtížnější nehledě k tomu, že účelem této otázky bylo zjistit nejčastější způsob, jakým si žáci ubližují.

Ale přes upozornění, že mají vybírat možnost pouze jednu, se v některých případech stalo, že bylo vybráno odpovědí více. V těchto situacích byla ze zaškrtnutých odpovědí vybrána odpověď jediná a to formou losování, což splňuje předpoklady náhodného výběru.

Otázka č. 5. Jak často ti ubližuje způsobem, který jsi zaškrtnul?

Úkolem této otázky bylo zjistit frekvenci útoků ze strany agresora. Žáci měli na výběr mezi čtyřmi alternativami a to nikdy, občas, stále a náhodně. Možnost nikdy byla mezi odpovědi zařazena v návaznosti na poslední alternativu v předchozí otázce a týkala se žáků, kterým ve třídě nikdo neubližuje. Tito žáci v této otázce vybírali možnost čtvrtou, tedy že jim není ubližováno nikdy. Před zodpovězením otázky bylo třeba dětem vysvětlit význam nabízených možností. Pokud je žákovi ubližováno náhodně, znamená to, že mu je ubližováno výjimečně, tedy maximálně jednou nebo dvakrát za měsíc, občas znamená maximálně dvakrát do týdne a stále znamená každý den nebo jednou za dva dny.

Otázka č. 6. Kde je ti ubližováno?

Na zjištění místa, kde dochází nejčastěji k ubližování, byla zaměřena otázka číslo šest. Ubližovaným žákům bylo nabídnuto 9 alternativ, ze kterých měli vybrat pouze jednu. Odpověď poslední byla určena pro ty žáky, kteří uvedli v otázce číslo 3, že jim nebylo nikdy ubližováno. Jednotlivé alternativy nebylo nutné zdlouhavě vysvětlovat.

Otázka č. 7. Kdy je ti ubližováno?

Kdy dochází nejčastěji k ubližování mělo být zjištěno z odpovědí v otázce číslo sedm. Žáci vybírali z pěti možností pouze jednu. Tato otázka neplatila pro žáky, kteří uvedli v otázce číslo tři, že jim ve škole nikdo neubližuje.

Otázka č. 8. Tráví váš třídní učitel(ka) přestávky ve třídě?

Tato otázka vycházela z předpokladu, že žáci tráví většinu přestávek ve třídě. Úkolem této otázky bylo zmapovat, zda třídní učitelé tráví přestávky ve svých třídách s žáky. Na tuto otázku odpovídal celý vzorek, tedy 200 respondentů.

Otázka č. 9. Pokud váš třídní učitel(ka) není o přestávce ve třídě, kontroluje vaši třídu jiný(á) učitel(ka), který(á) má právě dozor na chodbě?

Tato otázka měla zjistit dodržování dozoru ve třídách o přestávce ze strany učitele, který má dohlížet na děti. Dětem bylo vysvětleno, že dozorem/dohledem je míněno to, zda učitel, který koná dozor, obchází v průběhu přestávek třídy a kontroluje chování žáků ve třídách. Odpovídal celý vzorek 200 dětí.

Otázka č. 10. Ten, kdo ti ubližuje, je chlapec nebo dívka?

Záměrem této otázky bylo zmapovat, jaké pohlaví agresora mezi dětmi převládá. Platila pouze pro žáky, kteří v otázce číslo tři zaškrtnuli, že jim je ve třídě ubližováno. Ostatní zbývající žáci nic nezaškrtovali. Tuto otázku nebylo dětem nutné dlouze vysvětlovat.

Otázka č. 11. Kolik je těch, kteří ti ubližují?

Otázka číslo 11 byla zaměřena na to, zda ubližují pouze jednotlivci nebo skupinky žáků. Pokud by šlo pouze o jednotlivce, agresivita a šikana by nemusela mít další přívržence, kteří by s ubližováním souhlasili. Pokud se ale objeví odpovědi, že agresorů je více, je možné usuzovat, že agresivita a šikana se rozrůstá do okolí. Odpovídali pouze ti žáci, kteří uvedli v otázce číslo 3, že jim bylo ubližováno.

Otázka č. 12. Komu by ses svěřil(a), že je ti ubližováno?

Cílem této otázky bylo zjistit, kdo je podle dětí ta nejdůvěryhodnější osoba, které by se mohly v případě nějakého problému svěřit. Respondentům bylo nabídnuto šest

alternativ, z nichž pátá byla otevřená, kde mohli napsat jinou osobu, která nebyla v možnostech uvedena. Byla jim nabídnuta možnost trenér, vedoucí zájmového kroužku, prarodiče atd. Otázka byla určena pro všechny respondenty.

Otázka č. 13. Požádal(a) bys o pomoc třídní(ho) učitele(ku)?

Vztahy ve třídě mezi žáky a mezi učitelem jsou velmi důležité, protože se podílejí na vytváření pozitivního třídního klimatu. Cílem této otázky bylo zjistit, jaké jsou vztahy v dnešní škole mezi učitelem a žákem a do jaké míry žáci svému třídnímu učiteli důvěřují.

Otázka č. 14. Víš, kde najdeš ve škole schránku důvěry?

Pokud je v areálu školy umístěna schránka důvěry, je povinnost školy upozornit žáky na ni a na její funkci. Na problematiku schránky důvěry byla zaměřena otázka č. 16. Otázka se týkala všech dětí, které se výzkumu zúčastnily. Cílem bylo zjistit, zda žáci vůbec vědí, co je to schránka důvěry, k čemu slouží a kde ji ve škole najdou. Při vyplňování dotazníku proběhla s dětmi diskuze na toto téma, bohužel se našly děti, které tento pojem slyšely poprvé. Bylo jim vysvětleno, že schránka důvěry plní funkci poštovní schránky, kam se hází dopisy, které děti napíší v případě, že se jim ve škole něco nelíbí, co by chtěly změnit a také v případě, že jim někdo ubližuje. Všechny dopisy pak putují k hodnému panu pošťákovi, který má děti rád, ten si všechny dopisy důkladně přečte, na dopisy odpoví a všem pomůže. Ale nemusí se jednat vždy jen o smutné dopisy. Panu pošťákovi mohou být napsané i veselé dopisy.

7.7 Realizace výzkumů u učitelů

Před samotnou realizací řízeného rozhovoru jsem se učitelům nejprve představila a následně jsem je seznámila s tématem mé diplomové práce. Následoval řízený rozhovor. Každá otázka byla učitelům kladena jednotlivě a odpovědi ze strany učitelů byly zaznamenány. Řízený rozhovor netrval dlouho. Setkala jsem se s ochotnou a spoluprací ze strany učitelů.

Otázky pro učitele

1. Setkal(a) jste se ve své třídě nebo na škole s agresivitou a šikanou mezi dětmi?

Jednoznačná odpověď na první otázku zní ano. Všech třicet dotázaných učitelů totiž uvedlo, že se s tímto jevem setkalo. Šlo především o agresivitu. Z odpovědí učitelů vyplynulo, že mnoho žáků napodobuje vzory. Jde o vzory z televizních filmů a počítačových her, kde je spousta násilí, které vede k agresivnímu chování. Tyto pořady považují učitelé za nevhodné.

2. Pokud ano, o jakou formu šlo?

Dotázaní se setkali jak s psychickou, tak i s fyzickou formou agresivity a šikany. Nejčastější psychickou formou jsou podle učitelů provokace a urážky. Naopak nejběžnějším prostředkem fyzické formy je podle nich napadání a poškozování věcí, rvačky a pěsti. 25 učitelů ze třiceti dotázaných uvedlo, že v jejich případech řešili spíše fyzickou agresivitu u chlapců, pouze v 5 případech se učitelé setkali s agresivitou u děvčat.

Pro představu uvádím příběh z vyprávění paní učitelky, který se stal ve druhé třídě. Jedna dívka ze třídy se posmívala své spolužačce, že se parádí, nosí kabelku a sukně. Strhla na svoji stranu ještě dvě své spolužačky, které se jí také začaly posmívat. Dívka nikomu nic neřekla. Upozornila na to až maminka, která si všimla, že dívka nechce chodit do školy, vymlouvá se na bolesti a pláče pokaždé, když ji maminka ráno budí do školy. Navíc vždy ráno zvracela a několikrát se pozvracela i o hodinu ve škole. Maminka ji musela vodit do školy. Celá situace se vyřešila pohovorem s rodiči daných dívek a ředitelskou důtkou. Zarážející na tom je, že tento stav už prý přetrvával od školky.

3. Jak jste danou situaci řešil(a)?

Většina učitelů se shoduje, že danou situaci řeší domluvou, napomenutím, zvláštním úkolem či zápisem poznámky do notýsku. Jde-li o závažnější případ, následuje rozhovor s rodiči nebo konzultace s výchovným poradcem. Pokud ani tato řešení nepomohou,

přistoupí dotazovaní učitelé k výchovným opatřením (třídní, ředitelská důtka) a ke spolupráci s pedagogickou – psychologickou poradnou.

Našli se pouze dva učitelé z celého vzorku 30 dotázaných, kteří mi uvedli, že výše uvedené sankce nemají v dnešní době příliš váhu. Platí pouze u mladších žáků.

Lépe je daným situacím předcházet formou komunikačního kruhu, který zároveň působí i jako prevence proti patologickým projevům chování mezi dětmi. Téma, která se například probírají, jsou: Jaké následky může mít ublížení na zdraví? Jak se cítí člověk, kterému někdo ubližuje? U všech dotázaných učitelů šlo zatím jen o nezávažné projevy agresivity a šikany mezi dětmi, které byly pokaždé vyřešeny.

4. Které výchovné postupy nejčastěji používáte jako prevenci těchto projevů chování?

Nejčastější výchovné postupy, které učitelé zdůrazňovali, jsou neustálá komunikace se žáky a rozbor jejich chování, již výše zmíněný komunikativní kruh, forma písemných prací na témata, která se dotýkají tohoto problému, a také hry a dramatizace různých situací.

Dále je důležitá spolupráce s rodiči i kolegy ze školy. Jedna paní učitelka zvolila takový postup, že pokud k nějakému případu dojde, viník sám formuluje své chování do vět, zapisuje je do notýsku jako zprávu pro rodiče, kterou musí donést druhý den podepsanou.

V případě agresivního jednání je nutné připomínat rizika pro oběť i viníka (poškození zdraví, výčitky svědomí, peněžitý postih pro rodiče aj.). V neposlední řadě dotázaní uvedli důslednost ve výchově.

5. Myslíte si, že jste dostatečně informován(a) o této problematice?

Většina dotázaných si myslí, že je dostatečně informována. Tak odpovědělo 18 (60 %) z 30 učitelů. Někteří z nich se navíc zúčastnili vzdělávacích seminářů, školení, kurzů z této oblasti a studovali dostupnou literaturu týkající se poruch chování. Jedna paní učitelka absolvovala statní závěrečnou zkoušku z etopedie. Naopak nedostatečně informováno je podle odpovědí zbylých 12 (40 %) učitelů.

Pan PaedDr. Zdeněk Martínek upozorňuje na to, že dnešní pedagogická veřejnost má velice malé ponětí o tom, jak řešit agresivitu a šikanu ve třídě. Sklouzávají ke dvěma extrémům – **trest a domluva**. To ale není řešení, znova podotýká, že začít by se mělo s vytvářením pozitivního klimatu školní třídy.

6. Pokud byste si nevěděl(a) rady, jak danou situaci řešit, na koho byste se obrátil(a)?

Učitelé by se nejprve obrátili na své kolegy nebo vedení školy a situaci řešili interně. V případě nutné pomoci zvenčí by následoval návrh na speciální vyšetření u odborníků (výchovný poradce, etoped a psycholog z pedagogicko-psychologické poradny aj.).

7. Myslíte si, že je důležité dodržovat dozor? A proč?

Dotázaní uvedli, že dodržovat dozor je důležité. Dozor učitelé považují za prostředek utužení kázně a zajištění bezpečnosti dětí ve škole. Z odpovědí dále vyplynulo, že dozor může vhodným způsobem omezit agresivitu mezi žáky. Nikdy však nebude stoprocentním řešením.

Líbila se mi reakce jedné paní učitelky na tuto otázku. Cítuji: „*Nepoužívám slovo dozor. Neustále jsem mezi dětmi, nemám přestávky pro osobní potřebu. Pokud jsem byla svědkem něčeho, co bylo nepřiměřené, nedůstojné člověku, vždycky jsem zasáhla. Kontroluji děti, i když si myslí, že je nevidím. Pedagog by měl být takový, aby se pohyboval s očima otevřenýma, ušima slyšícíma a hlavou otevřenou*“.

8. Myslíte si, že dozor ve Vaší třídě je vždy zajištěn?

V této otázce se 24 učitelů jednoznačně shodlo, že dozor v jejich třídě je vždy zajištěn. Zbylých šest uvedlo, že spíše není. Snaží se ale, aby dozor ve třídě byl, ale někdy je to velmi obtížné. Není totiž možné být na několika místech najednou.

7.8 Výchovné postupy učitelů

Výchovné postupy, které učitelé nejčastěji používají jako prevenci proti agresivitě a šikaně, jsou neustálá komunikace se žáky a rozbor jejich chování, hry a dramatizace různých situací, komunikativní kruh, forma písemných prací na témata, která se dotýkají tohoto problému. Dále je důležité dodržovat důslednost ve výchově.

Podle názoru pana PaedDr. Martínka je lépe agresivitě a šikaně předcházet, než ji později řešit. Pokud jde o první dvě stádia šikany, měl by každý učitel zvládat „metodu vrstevnického programu“, která je nastavena tak, aby urovnala vztahy ve třídě bez „humbuku“ a výraznějšího trestání. U vyšších stádií by doporučoval v každém případě obrátit se na specialistu.

Učitelé by také měli pátrat po klimatu školní třídy. Klima školní třídy lze diagnostikovat různými metodami - pozorováním, rozhovorem a také dotazníkem „Naše třída“. V tomto dotazníku se sleduje pět oblastí, spokojenost, třenice, soutěživost, obtížnost učení a soudržnost třídy. Je velmi jednoduchý na zadávání i na vyhodnocení a není ani časově náročný. Tento dotazník lze dělat pouze v případě, že souhlasí rodiče dětí.

Podle mého názoru by se každý, kdo chce vykonávat učitelskou práci, měl zamyslet sám nad sebou, jaký je jeho vztah k dětem. Učitel je nejen ten, který by měl děti vzdělávat, ale vedle toho i vychovávat a být pro ně správným životním příkladem. Každý žák totiž vycítí, jak ho učitel vnímá. Důležité je být dobrým pozorovatelem, všimnout si vztahů mezi dětmi a hned od začátku pěstovat radostné klima ve školní třídě.

V praktické části je zpracovaná kapitola, ve které najdeme přehled možných opatření k prevenci a řešení šikanování na školách. Tato opatření by mohli učitelé vedle těch, která nejčastěji uváděli, také ve své praxi využít. Jedno z možných opatření je výuka, která bude žáky motivovat a zvýší jejich zájem. Dále je to využití projektivních a problémových metod, spolupráce školy a rodiny, dodržování dozoru, výchova dětí k dodržování základních mravních hodnot (solidarita, soucit, obětavost, čest).

8. VÝSLEDKY A INTERPRETACE

V této kapitole jsou zpracovány výsledky z dotazníků pro žáky i řízených rozhovorů ve vztahu k jednotlivým hypotézám a cílům výzkumu. Absolutní a relativní hodnoty jsou pro přehled prezentovány v tabulkách a grafech (sloupcových, výsečových a pruhových). K jednotlivým grafům přikládám vlastní komentář. Vzor dotazníku pro žáky a vzor otázek pro učitele přikládám v přílohách.

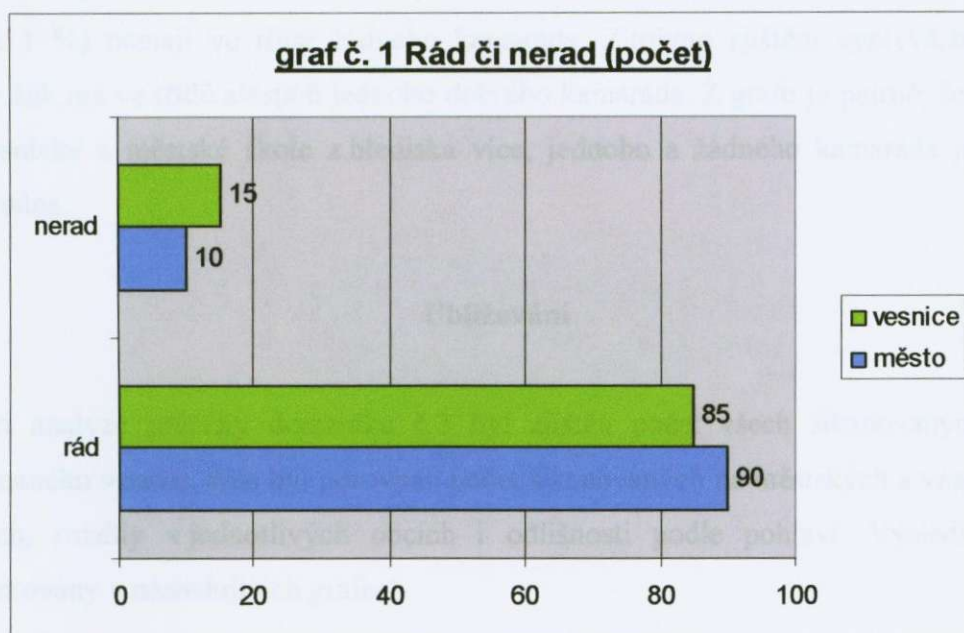
8.1 Vyhodnocení hlavních hypotéz

H1:

Výskyt záměrného ubližování (šikany) bude na městských školách vyšší než na vesnických školách.

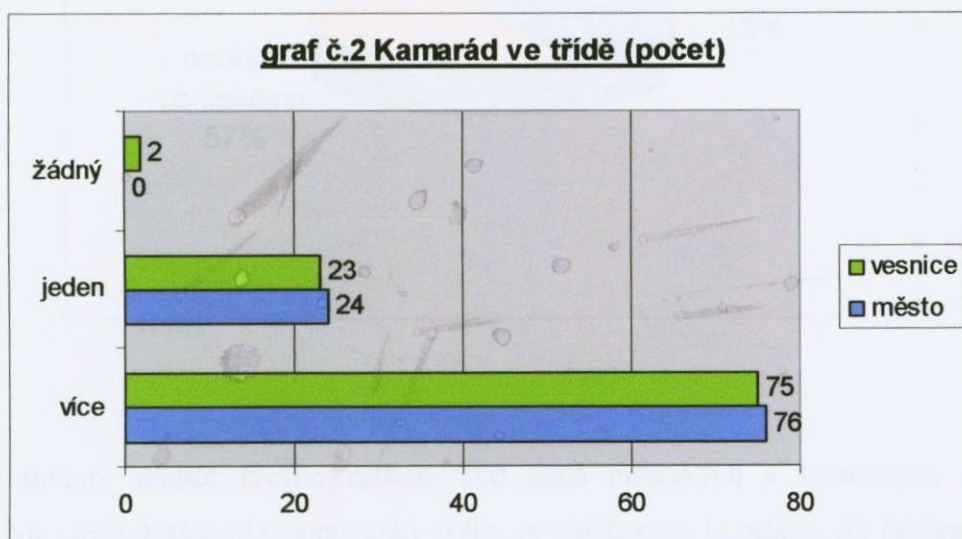
V souvislosti s vyhodnocením první hlavní hypotézy byly využity otázky z dotazníku č. 1, 2 a 3. Pro tuto hypotézu (H1) je otázka číslo tři nejdůležitější. Před samotnou otázkou bylo zajímavé se dětí zeptat, zda chodí rády do třídy či nikoli a jaké jsou kamarádské vztahy. Následně na tyto otázky bylo navázáno otázkou, zda je nebo není dětem ubližováno.

Rád či nerad ve třídě

Jak je patrné z grafu, 175 (87,5 %) všech dotázaných žáků uvedlo, že jsou ve své třídě spokojeni. Z toho 85 žáků z venkovské školy a 90 žáků z městské. Naopak do své třídy chodí nerado 25 žáků, 15 na vesnici a 10 ve městě.

Kamarád ve třídě

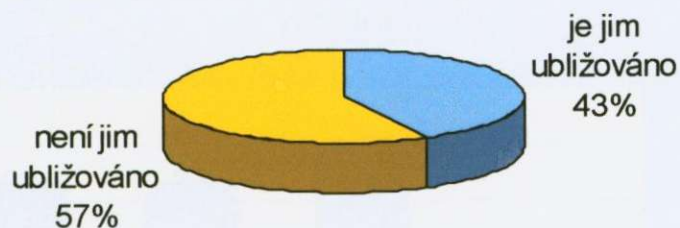

151 žáků (75,5 % celého souboru) odpovědělo, že má ve třídě více kamarádů. Dalších 47 (23,5 % souboru) uvedlo jednoho kamaráda, pouze 2 žáci z vesnické školy (zbylé 1 %) nemají ve třídě žádného kamaráda. Z tohoto zjištění vyplývá, že téměř každý žák má ve třídě alespoň jednoho dobrého kamaráda. Z grafu je patrné, že situace na vesnické a městské škole z hlediska více, jednoho a žádného kamaráda je téměř vyrovnána.

Ubližování

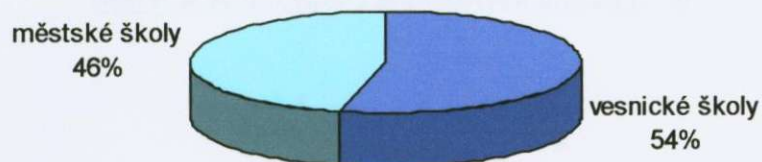
Při analýze položky dotazníku č.3 byl zjištěn počet všech šikanovaných žáků zkoumaného vzorku, dále byl porovnán počet šikanovaných na městských a vesnických školách, rozdíl v jednotlivých obcích i odlišnosti podle pohlaví. Výsledky jsou prezentovány v následujících grafech.

Graf č. 3 Žáci celkem (v %)

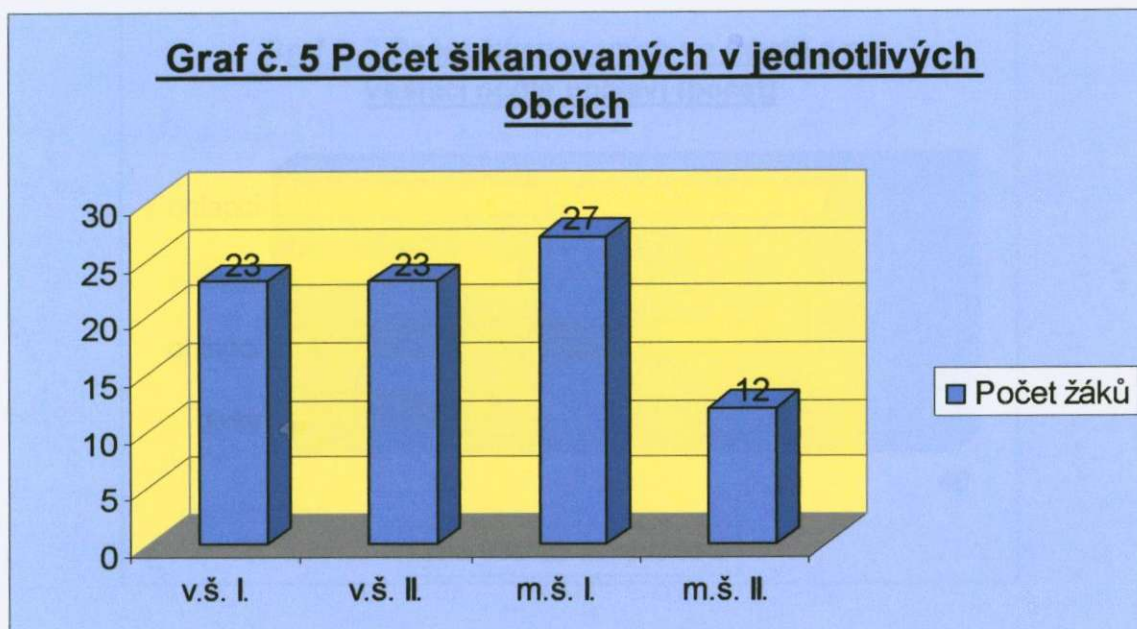

Zkoumaný soubor tvořilo celkem 200 žáků městských a vesnických škol. Z odpovědí všech dotázaných respondentů vyšlo, že ubližováno je celkem 85 žákům (43 %) a zbylých 115 žáků (57 %) odpovědělo, že nemá pocit, že by jim bylo opakovaně ubližováno. Byla porovnána i situace na městský a vesnických školách

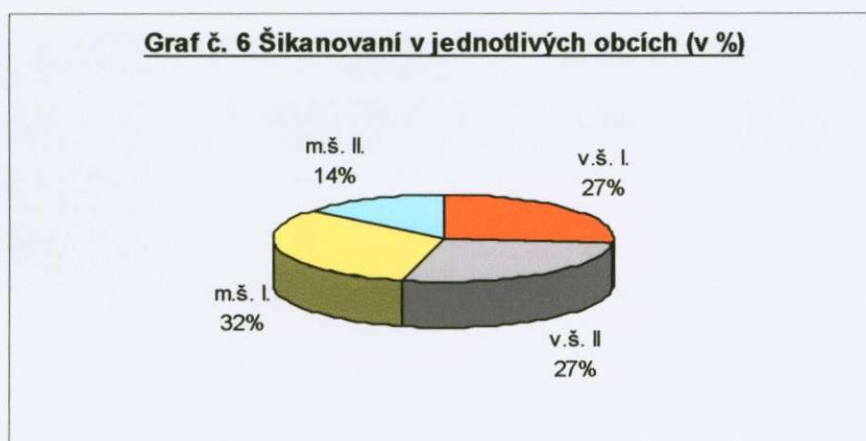
Graf č. 4 Šikanování ve městě a na vesnici (%)

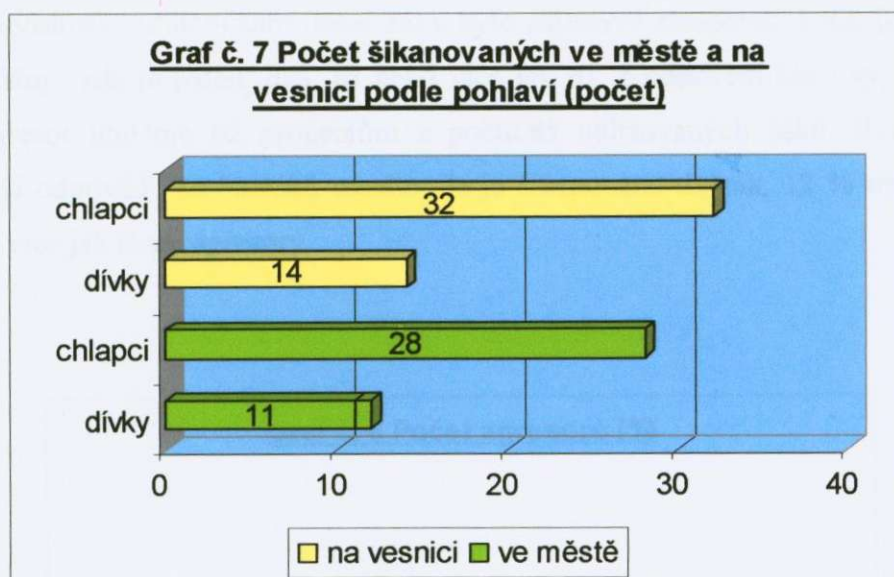
Z celkového počtu 85 šikanovaných žáků je jich 46 na vesnických školách (což tvoří 54 %) a 39 na městských školách (46 %).

Byla také porovnána situace v jednotlivých obcích. Výsledky ukázaly, že situace na vesnických školách byla vyrovnaná. Podstatně se liší situace na městských školách. Na městské škole (m.š. I.) bylo zaznamenáno nejvíce případů šikany (27 žáků, 32 %). Oproti tomu na druhé městské škole (m.š. II.) byl zaznamenán nejnižší počet (12 žáků, 14 %) šikanovaných žáků. Velmi zajímavým zjištěním bylo, že na druhé městské škole (m.š. II.) je méně šikanovaných než na školách venkovských (23 žáků, 27 %).

Na základě zjištěných výsledků lze konstatovat, že z celkového počtu 85 šikanovaných žáků je 54 % na vesnických školách a 46 % ve školách městských.

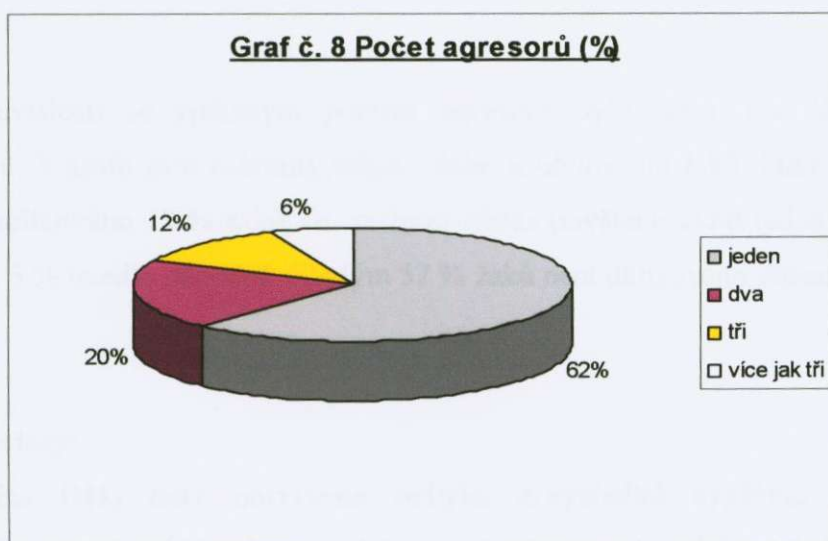
Zajímavé bylo porovnat i počet ubližovaných na vesnické a městské škole z hlediska pohlaví. Z celkového počtu 85 šikanovaných žáků bylo 71 % chlapců (32 na vesnici, 28 ve městě) a 29 % dívek (14 na vesnici, 11 ve městě). Výsledky tedy ukázaly, že více se šikana vyskytla na vesnici u chlapců i dívek.

Tabulka č.1 Pohlaví agresora (počet)

Pohlaví	Třída		
	Třetí	Čtvrtá	Pátá
Dívky	6	7	12
Chlapci	17	20	23

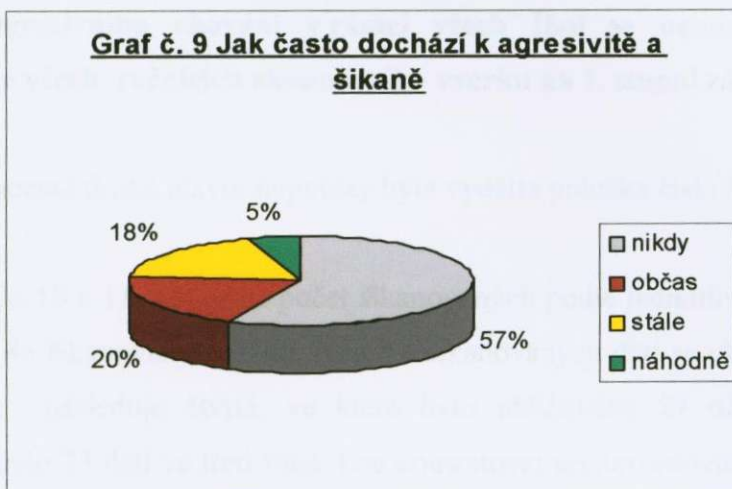
Z grafu číslo sedm lze konstatovat, že je více ubližováno chlapcům než dívkám. Rovněž také častěji ubližují chlapci než dívky, což je patrné z tabulky č. 1. Obecně tedy dochází k šikaně více mezi chlapci ve všech sledovaných třídách.

V souvislosti s ubližováním mezi žáky bylo zajímavé zmapovat, kolik je agresorů, kteří ubližují, zda je jeden, dva, tři nebo více jak tři. Z odpovědí žáků vyplynulo, že jeden agresor ubližuje 62 procentům z počtu 85 ubližovaných žáků. Byla to tedy nejčastější odpověď. 20 % žáků uvedlo, že je šikanováno dvěma, 12 % třemi a 6 % dokonce více jak třemi agresory.

Z výsledku je patrné, že převládá pouze jeden agresor. Výsledek této otázky byl konzultován s PaedDr. Zdeňkem Martínkem, který působí v pedagogicko-psychologické poradně v Pelhřimově jako speciální pedagog a problematikou agresivity a šikany se zabývá i ve své praxi. Podle jeho názoru a podle jeho zkušeností z praxe je málo pravděpodobné, že v 62 % útočí agresor sám bez podpory jiných. Často se stává, že na oběť fakticky útočí skutečně pouze jeden agresor, který je však podporován dalšími skrytými agresory, kteří s jeho jednáním souhlasí. Oběť však tyto souvislosti v okamžiku ohrožení není schopna rozpoznat a soustředí se pouze na jedince, který pro něj v dané chvíli představuje bezprostřední ohrožení.

Graf č. 9 Jak často dochází k agresivitě a šikaně

Do souvislosti se zjištěným počtem agresorů bylo dáno, jak často dochází k ubližování. V grafu jsou zahrnuty údaje celého souboru 200 žáků. Stále (každý den, obden) je ubližováno 18 % žáků, na možnost občas (myšleno 2krát týdně) odpovědělo 20 % žáků, 5 % uvedlo náhodně. Zbylým 57 % žáků není ubližováno vůbec.

Závěr hypotézy:

Hypotéza (H1) tedy potvrzena nebyla. Z výsledků vyplývá, že u námi zkoumaného vzorku žáků je více šikanovaných na vesnických školách než na školách městských.

H2:

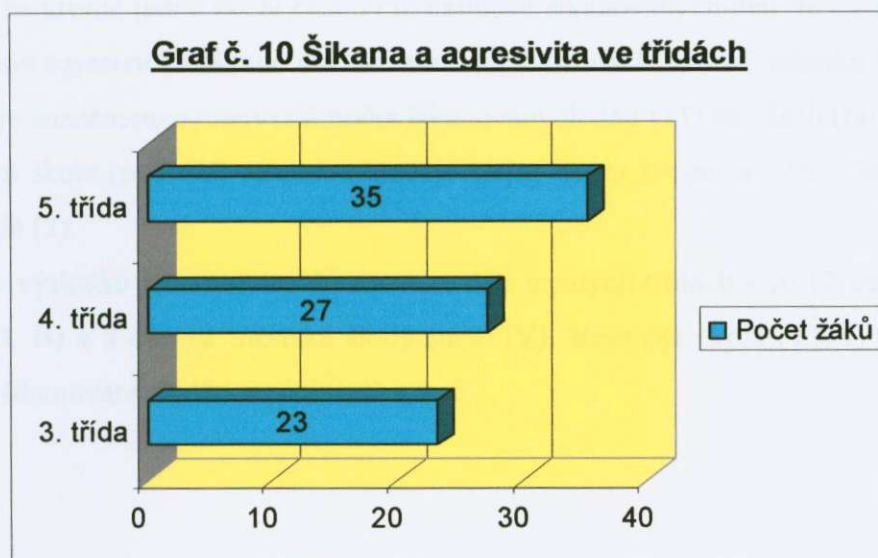
Projevy agresivního chování v rámci všech škol se nebudou vyskytovat rovnoměrně ve všech ročnících zkoumaného vzorku na 1. stupni základní školy.

Pro vyhodnocení druhé hlavní hypotézy byla využita položka číslo 3 dotazníku.

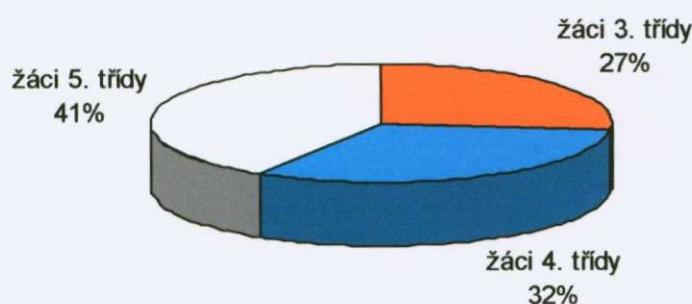
Z grafů číslo 10 a 11 lze vyčíst počet šikanovaných podle jednotlivých tříd v rámci celého vzorku 85 šikanovaných žáků. Nejvíce šikanovaných dětí se ukázalo být v páté třídě a to 35, následuje čtvrtá, ve které bylo ubližováno 27 dětem a nejméně šikanovaných bylo 23 dětí ve třetí třídě. Lze konstatovat určitou souvislost mezi věkem žáků a počtem šikanovaných. Mezi staršími žáky dochází k ubližování častěji, což bude patrné i v následující tabulce číslo 2.

Výsledky této hypotézy byly konzultovány s panem PaedDr. Martínkem. Čím by to mohlo být, že s věkem roste agresivita a šikana mezi dětmi? Určitě to nebude pouze jeden faktor, který ovlivňuje vznik agresivity a šikany. Nacházíme se v době, kdy děti mají neomezený přístup k televizním obrazovkám a počítačovým hrám, které jsou prostoupeny násilím a brutalitou. To je jeden z možných důvodů. Děti často nechápou, proč si lidé na obrazovkách ubližují, ale když vidí, že to dělají ostatní, myslí si, že mohou také.

Šikana a agresivita podle tříd

Graf č. 11 Šikanování v jednotlivých třídách (v %)

Tabulka č. 2 Šikana a agresivita podle tříd v jednotlivých obcích (počet)

	<i>Celkem</i>	<i>v.š. I.</i>		<i>v.š. II.</i>		<i>m.š. III.</i>		<i>m.š. IV.</i>	
Třída	<i>200</i>	<i>ano</i>	<i>Ne</i>	<i>ano</i>	<i>ne</i>	<i>ano</i>	<i>ne</i>	<i>ano</i>	<i>Ne</i>
Třetí	<i>63</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>14</i>	<i>2</i>	<i>10</i>
Čtvrtá	<i>64</i>	<i>8</i>	<i>8</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>11</i>	<i>6</i>	<i>2</i>	<i>16</i>
Pátá	<i>73</i>	<i>6</i>	<i>13</i>	<i>12</i>	<i>3</i>	<i>9</i>	<i>12</i>	<i>8</i>	<i>10</i>

Kdybychom vyhodnotili výskyt agresivity a šikany podle tříd v jednotlivých obcích, zjistíme, že kromě jedné školy (n.š. I) je nejméně šikanovaných dětí ve třetích třídách. Ke zvýšené agresivitě a šikaně dochází ve čtvrtých třídách, kromě městské školy (m.š. III), kde je zaznamenaný nejvyšší počet šikanovaných dětí (11) ze všech tříd této školy. V městské škole (m.š. IV) se zase objevuje stejný počet šikanovaných žáků ve třetí a čtvrté třídě (2).

Podle výsledků jsou nejvíce šikanované děti v pátých třídách a to 12 dětí vesnické školy (v.š. II) a 8 dětí na městské školy (m.š. IV). Vesnická škola (v.š. I) má naopak nejméně šikanovaných dětí v páté třídě a to 6.

Závěr:

Druhá hypotéza (H2) se potvrdila. Výskyt šikany ve zkoumaných ročnících výzkumného souboru rovnoměrný nebyl.

Měřičem, který dochází nejčastěji k ubližování, mají učitelé na druhém místě, kteří dochází třetí.

Při vyhodnocení této hypotézy byla použita metoda χ^2 . V odpovědi na otázku, kdo dochází nejčastěji k ubližování, byla také použita metoda χ^2 , která byla zaměřena na zjištění správnosti, jakým si děti představují, že dochází k ubližování, čímž zjišťovali, kdy je šikana ubližována.

Nejbližší údaje

Obráz. 4.12 Nejčastější ubližování (%)

Podle měřičů dochází ze třídám, kde učitelé nejvíce a nejčastěji k ubližování a šikaně mají děti, která mají třetí. Takto odpovědělo více jak polovina (59 %) dětí, která je ubližována. Následují WC (16 %), ústavní (12 %), ústavní (8 %) a ústavní (3 %). Především ústavní, ústavní, ústavní a ústavní. S výsledky výzkumu souhlasí i pan Paříž, Martin, který je zúčastněný a výsledky ze své dlouhodobé práce. Podle něj je i měřičky dochází ze třídám, kde dochází nejčastěji k ubližování a šikaně, je šikana třetí.

8.2 Vyhodnocení dílčích hypotéz

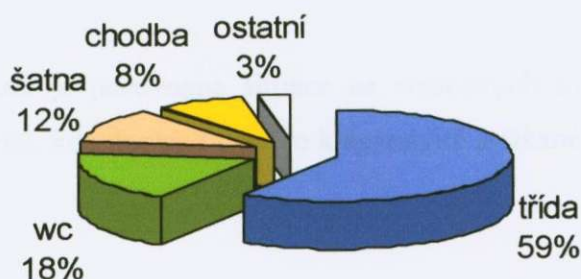
H3:

Místem, kde dochází nejčastěji k ubližování mezi dětmi na obou typech škol, bude školní třída.

Pro vyhodnocení třetí hypotézy byla použita otázka č. 6. V souvislosti s místem, kde dochází nejčastěji k ubližování, byla také použita otázka číslo čtyři, která byla zaměřena na zmapování způsobu, jakým si děti ubližují a otázka číslo sedm, která zjišťovala, kdy je žákům ubližováno.

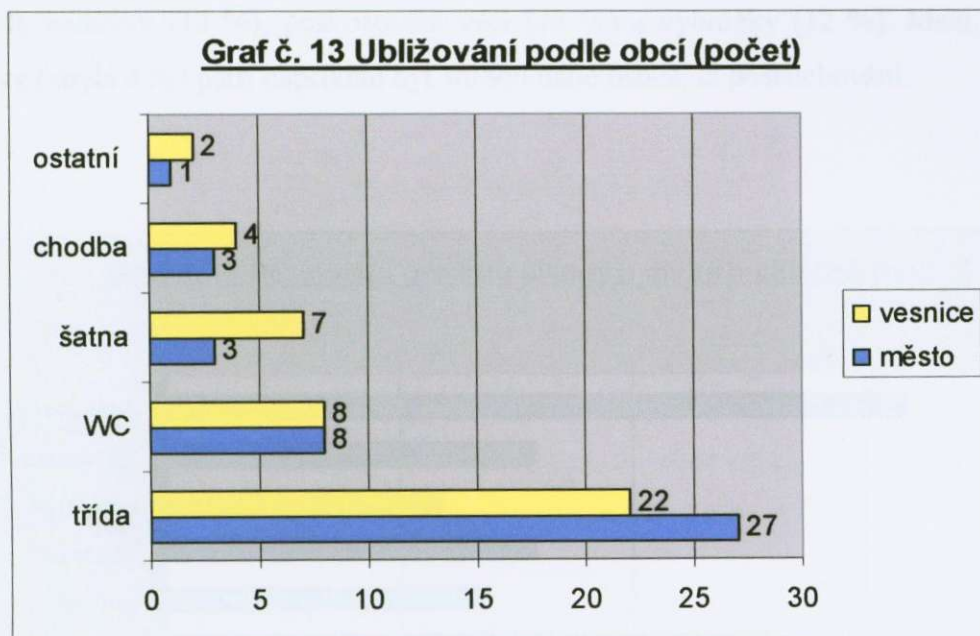
Nejběžnější místo

Graf č.12 Nejběžnější místo (%)

Podle mého očekávání se místem, kde bude nejvíce docházet k agresivitě a šikaně mezi dětmi, stala školní třída. Takto odpověděla více jak polovina (59 %) žáků, kterým je ubližováno. Následuje WC (18 %), šatna (12 %), chodba (8 %). Zbývá 3 % představují tělocvičnu, jídelnu, hřiště a školní družinu. S výsledky výzkumu souhlasí i pan PaedDr. Martínek, který je zkonfrontoval s výsledky ze své dlouholeté praxe. Podle něj je i statisticky dokázané, že místem, kde dochází nejčastěji k agresivitě a šikaně, je školní třída.

Může to být způsobené tím, že děti tráví více času ve své třídě, nedodržováním doзору o přestávkách atd.

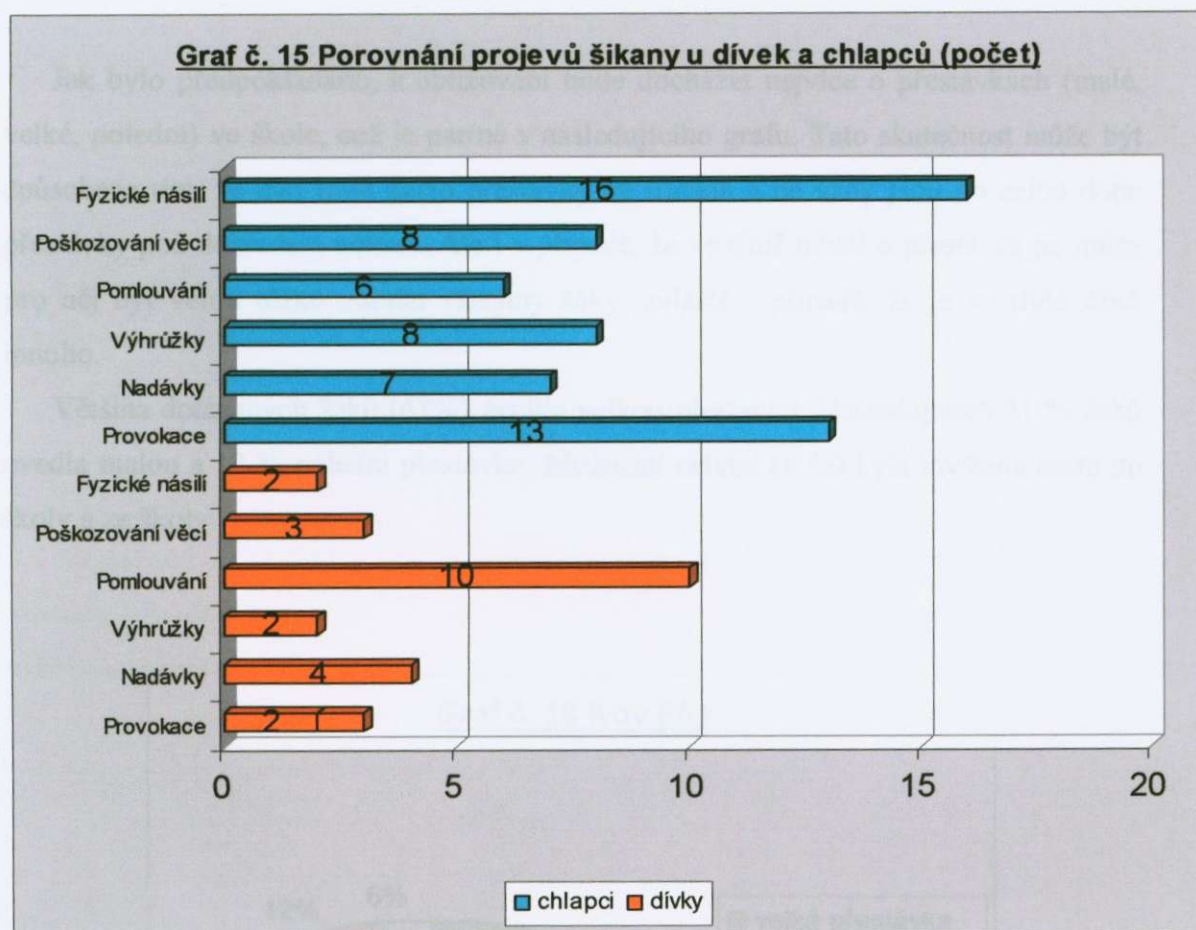

V grafu číslo deset je porovnávána situace na vesnických a městských školách. I z tohoto grafu je patrné, kde dochází nejvíce k agresivitě a šikaně. Na obou typech škol je to školní třída.

Projevy agresivity a šikany

Ze získaných výsledků je patrné, že nejčastějším projevem ubližování mezi dětmi je fyzické násilí (21 %), ale rozdíl mezi fyzickým ubližováním a dalšími dvěma nejčastěji uváděnými způsoby pomlouvání (19 %) a provokace (18 %) je malý. Podíly všech třech výše uvedených způsobu ubližování je vyrovnaný a pohybuje se okolo 20 %. Dále děti uváděly nadávky (13 %), poškozování věcí (13 %) a výhrůžky (12 %). Mezi ostatní projevy (zbylá 4 %) patří například být sluhou dané osobě, či pošťuchování.

Zajímavé je porovnání projevů chování u dívek a chlapců. Jedná – li se o fyzické násilí volí, tento způsob nejvíce chlapci a to v 16 případech, u dívek pouze ve dvou. Pomlouvání je naopak nejčastější způsob agresivity a šikany u dívek (10 dívek).

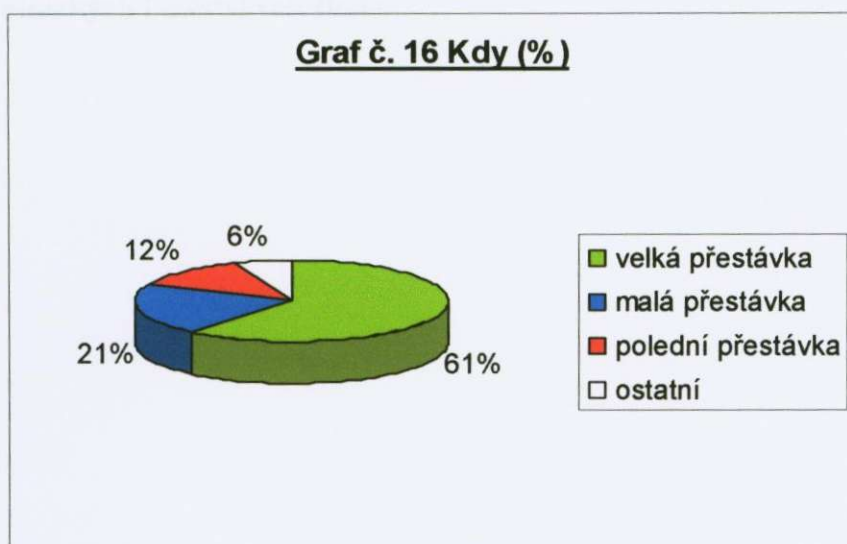
Podle pana PaedDr. Martínka se tato situace shoduje s praxí. Pro chlapce je od narození větší zbraní fyzická síla, k jejímuž používání jsou v mnoha případech ze strany rodičů vedeni. Rodiče často tvrdí: „*Měj ostré lokty, co můžeš urvat, urvi, zadarmo ti nikdo nic nedá.*“ (Říčan, 1995, s. 34) Dívky spíše ubližují psychickou formou.

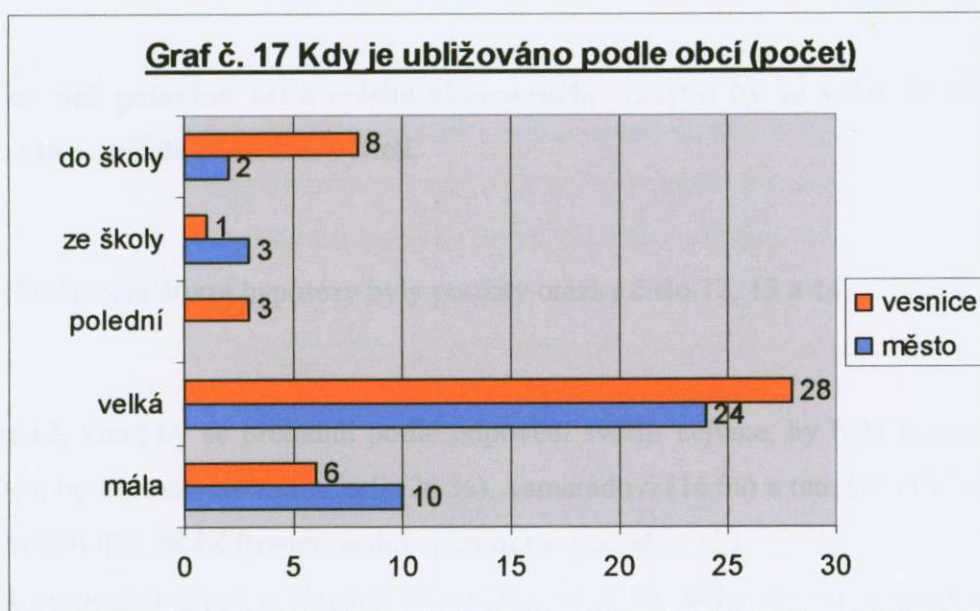
I Říčan (1995) tvrdí, že se v životě nesetkáváme pouze jen s chlapci, kteří se dopouštějí šikanování. Šikanovat mohou i dívky. Rozdíl je ale v tom, že chlapci si svoji oběť nevybírají jen ze svého pohlaví, ale šikanují i opačné pohlaví. Zatímco dívky se šikanují převážně jen mezi sebou. Forma šikanování u dívek a chlapců se výrazně liší. Šikanování mezi dívkami bývá skrytější a spočívá především v psychickém šikanování než fyzickém. Probíhá v podobě pomluv, šíření lží a drbů.

Kdy dochází k agresivitě a šikaně

Jak bylo předpokládáno, k ubližování bude docházet nejvíce o přestávkách (malé, velké, polední) ve škole, což je patrné v následujícího grafu. Tato skutečnost může být způsobena tím, že děti tráví často přestávky ve třídách a ne vždy jsou po celou dobu přestávky pod dohledem učitele. Ale i v případě, že ve třídě učitel o přestávce je, může pro něj být velmi těžké uhlídat všechny žáky, zvláště v případě, že je ve třídě žáků mnoho.

Většina dotázaných žáků (61%) zvolila velkou přestávku. Následujících 21 % žáků uvedla malou a 12 % polední přestávku. Možností ostatní (6 %) byla myšlena cesta do školy a ze školy.

Porovnání situace na vesnické a městské ukázalo, že velké většině dětí je ubližováno o velké přestávce. A to jak v případě vesnické (28 dětí), tak i městské školy (24 dětí).

Závěr hypotézy:

Stanovená hypotéza (H3) se potvrdila. Na základě dosažených výsledků se místem, kde dochází nejčastěji k ubližování, stala školní třída. Potvrdilo se to na souboru vesnických i městských škole.

H 4:

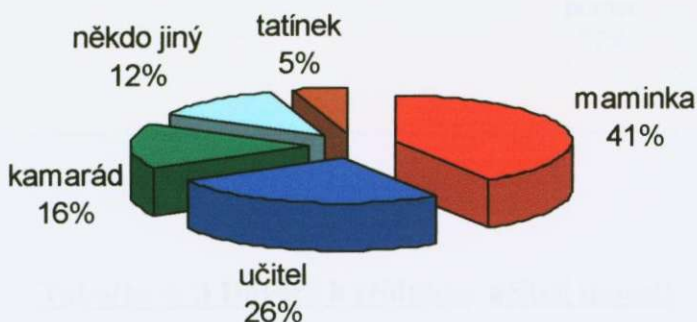
Více než polovina žáků celého zkoumaného vzorku by se s tím, že jim bylo ubližováno, svěřila třídnímu učiteli.

Pro vyhodnocení čtvrté hypotézy byly použity otázky číslo 12, 13 a 14.

Osobě, které by se probandi podle odpovědí svěřili nejvíce, by byla maminka (41 %). Dále by žáci důvěřovali učiteli (26 %), kamarádovi (16 %) a tatínkovi (5 %). 12 % by se svěřili jiné osobě (trenér, vedoucí kroužku, prarodiče aj.).

Při porovnání dívek a chlapců při výběru důvěrné osoby nejsou výrazné rozdíly. V obou případech je na prvním místě maminka. Větší důvěru k učiteli mají (možná překvapivě) chlapci.

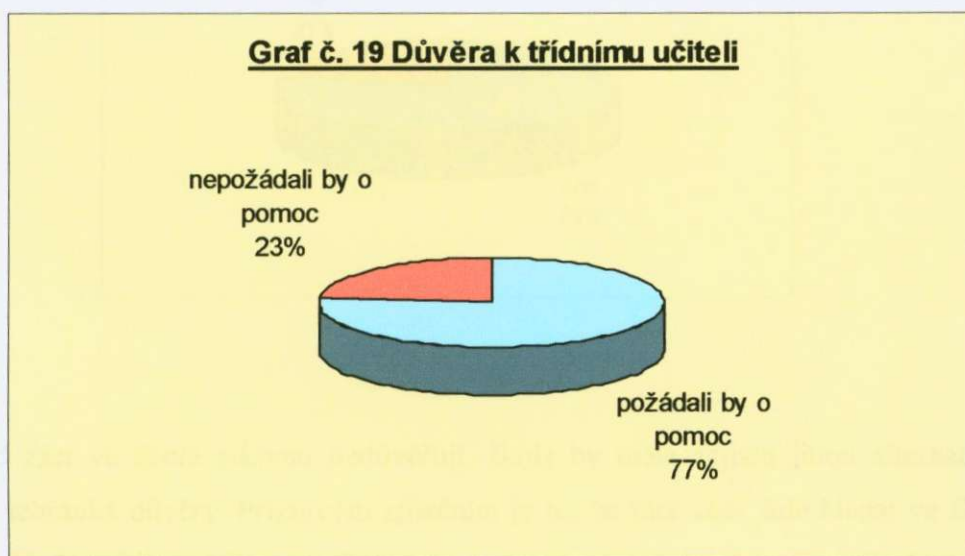
Graf č. 18 Důvěrná osoba (%)

Výsledek této otázky byl okomentován panem PaedDr. Martínkem následovně. Výsledek pro učitele (26 %) z této otázky není uspokojivý. Důvěra šikanovaného žáka k učiteli je velmi nízká a varující. Učitel by měl být pro děti velkou oporou a vytvářet takové školní klima, kde se děti budou cítit v bezpečí. Důvěra klesá tím, jaké se vytváří třídní klima.

Zajímavé je také nízké ohodnocení otců. Je několik důvodů, proč děti nevyhledávají pomoc a nesvěřují se tatínkovi. Jeden z důvodů je, že otcové tráví více času v zaměstnání a nezbývá jim čas na rodinu. Muži mívají častěji sklon vše řešit fyzickou silou. S dětmi o problémech moc nehovoří, spíše jim poradí, aby se poprali. V současné době je velká rozvodovost a po rozvodu je většina dětí vychovávána maminkou. Mění se vztah k rodiči, v tomto případě k otci, který od rodiny odejde. Otec už není součástí každodenního života, je to pouhý návštěvník, který do rodiny nepatří. A to je další důvod, kvůli kterému klesá důvěra dítěte k otci.

Požádat o pomoc učitele

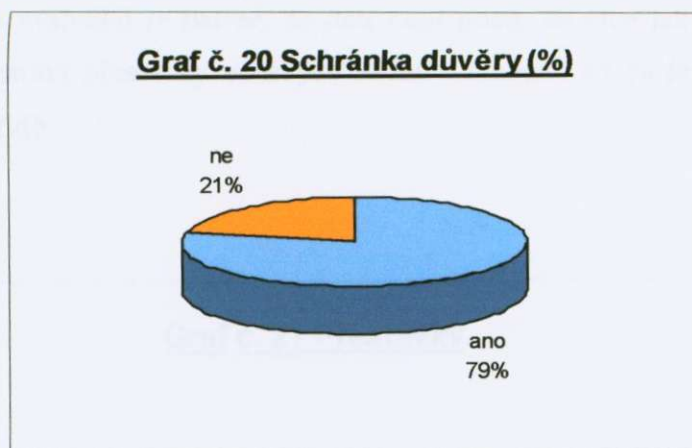
Tabulka č. 3 Důvěra k třídnímu učiteli (počet)

Ročník	Celkem	Ano	Ne
Třetí	63	54	9
Čtvrtý	65	48	17
Pátý	72	51	21

77 % všech dotázaných žáků by se nezdáhalo obrátit se na svého třídního učitele v případě nouze. Jak je vidět v tabulce, důvěra k třídnímu učiteli klesá s věkem. Častěji by se na svého třídního učitele obrátili žáci z nižších ročníků.

Tento graf a navazující tabulka byly východiskem pro vyhodnocení druhé dílčí hypotézy. Týká se tedy pouze vztahu žáka k třídnímu učiteli.

Schránka důvěry

Pokud žáci ve škole nikomu nedůvěřují, škola by měla zajistit jinou alternativu, kterou je schránka důvěry. Příznivým zjištěním je to, že žáci vědí, kde hledat ve škole schránku důvěry. Odpovědělo tak 79 % všech dotázaných žáků. Menšina (21 % žáků) tuto informaci nemá.

Závěr.

Hypotéza, která se týkala důvěry žáků k třídnímu učiteli, se v podstatě potvrdila. 77 % respondentů, tedy více jak polovina sledovaného souboru, by o pomoc třídního učitele požádala a to i přesto, že jeho důvěra je u žáků statisticky významně nižší než důvěra v matku.

H5:

Jedním z možných podnětů vzniku agresivity a šikany ve třídě je nedodržování pedagogického dozoru.

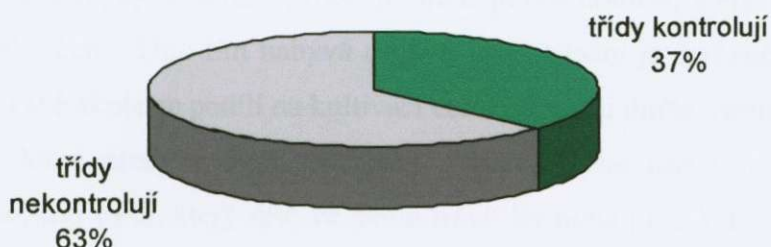
Pro vyhodnocení poslední hypotézy byly z dotazníku použity otázky č. 8 a 9. Tuto hypotézu lze konfrontovat s odpověďmi učitelů z řízeného rozhovoru, kde byly pedagogům prvního stupně kladeny otázky týkající se dozoru a jeho dodržování.

Z konečného výsledků je patrné, že děti mají pocit, že více jak polovina třídních učitelů (57%) netráví přestávky ve svých třídách. Naopak 43 % je se svými žáky o přestávkách ve třídě.

Rovněž se mnoho žáků (63 %) shodlo na tom, že dozor jejich třídu o přestávce nekontroluje, což je možné vidět v grafu č. 22. Otázkou však zůstává, zda žáci vůbec o přestávce zaregistrují, že tam dohlízející učitel je. Pokud dohlízející učitel do tříd o přestávkách nechodí, umožňuje tím agresorovi ubližovat svému okolí.

Graf č. 22 Kontrola tříd učitelem o přestávkách (podle odpovědí žáků)

Pana PaedDr. Martínka překvapují odpovědi ze strany žáků a učitelů ohledně dodržování dozoru.

V dotazníku v otázkách č. 8 a 9 byli žáci tázáni, zda jejich třídní učitel(ka) tráví přestávky ve třídě a pokud ne, jestli jiný učitel(ka) kontroluje třídu, který má právě dozor na chodbě. Více jak polovina všech dotázaných žáků (60 %) se shodla v obou otázkách, že dozor není vždy dodržen. Naopak velká většina učitelů uvedla, že dozor je ve třídě vždy dodržen. Na čí straně je tedy pravda?

Potvrdilo se, že někteří učitelé, pokud jsou v praxi dlouhou dobu, trpí tzv. „**provozní slepotou**“. Myslí si, že je vše pořádku, a nepřemýšlí o tom, že by to tak nemuselo být.

Závěr:

Na základě odpovědí všech dotázaných žáků se poslední hypotéza potvrdila. Nedodržování dozoru by mohlo být považováno za jeden z možných podnětů, který se podílí na zvýšeném výskytu agresivity a šikany.

9. ZÁVĚR

Agresivita a šikana se stávají problémem, který postihuje stále více osob, nejčastěji děti a dospívající. Je to velmi aktuální téma, kterým by se měli zabývat nejen rodiče, ale i škola. Rodina se stává pro dítě prostředím, ve kterém se vytvářejí první sociální kontakty a mravní návyky. Rodina vymezuje dítěti pevné hranice, které nesmí být ze strany dítěte překročeny. Dítě tím nabývá dojmu, jaké jednání je správné, co si může dovolit a co ne. Také škola se podílí na kultivaci celé osobnosti dítěte. Neměla by se stát pouze institucí, která předává dítěti poznatky a rozvíjí jeho rozumové schopnosti. Vzhledem k množství času, který dítě ve škole tráví, by měla plnit i další funkce. Ve škole by měla být mezi žáky podporována solidarita, vzájemné úcta, pochopení a respekt. V první řadě je nutné, aby škola, tedy především pedagogové připustili, že šikanování na školách je a může se stát závažným problémem v případě, že bude podceňena. V některých případech škola na výskyt šikany nereaguje odpovídajícím způsobem. Problém šikany je často přehlížen, bagatelizován, či dokonce maskován, aby nevznikl nepříznivý dojem v hodnocení učitele či úrovně celé školy. Ukazuje se, že současná škola není vždy dostatečně odborně připravena problémem šikany řešit. Je třeba zajistit dostatečnou informovanost pedagogů o této problematice, naučit je projevy agresivity a šikany v praxi rozpoznávat a adekvátně je řešit. V této souvislosti je možné odkázat na velké množství odborné literatury, která k tomuto tématu existuje a z níž byly čerpány informace i pro účely této diplomové práce (viz. seznam použité literatury).

Tato diplomová práce se zabývala problematikou agresivity a šikany u žáků prvního stupně základní školy a přinesla velice zajímavé poznatky. Výsledky praktické části ukazují, do jaké míry jsou dnešní děti na základních školách, konkrétně na prvním stupni, vystavovány agresivitě a šikaně ze strany svých spolužáků. Mé obavy ze spolupráce s žáky prvního stupně základních škol byly zbytečné. Při získávání dat formou dotazníkového šetření jsem se setkala ze strany dětí s velkou ochotou spolupracovat. Celkově šetření proběhlo bez větších problémů.

Celkem bylo vyhodnoceno pět hypotéz, dvě hlavní (H1 a H2) a tři dílčí (H3, H4 a H5). Přinesly následující výsledky:

H1

Tato hypotéza potvrzena nebyla. Předpokládala jsem totiž, že výskyt šikany bude na městských školách vyšší než na vesnických. Z výsledků vyplývá, že u námi zkoumaného vzorku žáků je více šikanovaných na vesnických školách než na školách městských.

H2

Druhá hypotéza se potvrdila. Výskyt šikany ve zkoumaných ročnících výzkumného souboru rovnoměrný nebyl.

H3

Stanovená hypotéza se potvrdila. Na základě dosažených výsledků se místem, kde dochází nejčastěji k ubližování, stala školní třída. Potvrdilo se to na souboru vesnických i městských škole.

H4

Hypotéza, která se týkala důvěry žáků k třídnímu učiteli, se v podstatě potvrdila. 77 % respondentů, tedy více jak polovina sledovaného souboru, by o pomoc třídního učitele požádala a to i přesto, že jeho důvěra je u žáků statisticky významně nižší než důvěra v matku.

H5

Tato hypotéza se potvrdila. Nedodržování pedagogického dozoru je jedním z možných podnětů, který se podílí na zvýšeném výskytu agresivity a šikany.

Provedený výzkum poskytl i další informace. Ze zkoumaného vzorku dětí nebylo ubližováno 57 %, přesto bychom neměli přehlížet vysoké procento dětí (43 %), které ukázalo opak. Nejčastějšími způsoby, kterými si děti mezi sebou ubližují, jsou fyzická agrese v případě chlapců. U dívek šlo nejvíce o pomluvy. Místem, kde dochází nejvíce k agresivitě a šikaně je školní třída, nejčastěji se tak děje o velkých přestávkách a to jak na vesnické, tak městské škole. Nejvíce si ubližovali žáci pátých tříd.

Dále byla velice zajímavá konfrontace odpovědí učitelů a žáků k otázce dodržování dozoru. Odpovědi se různily. Učitelé tvrdily, že dozor ve třídě je vždy zajištěn. Naopak více jak polovina žáků uvedla, že učitelé dozor ve třídě nedodržují.

Pro mne samotnou bylo zpracovávání této diplomové práce velmi přínosné. Především jsem si rozšířila znalosti o tomto tématu. Přínosem bylo přečtení nových

knih, které se zabývají touto problematikou. Obrovskou zkušeností pro mě byla rovněž spolupráce s odborníkem, panem PaedDr. Zdeňkem Martínkem, který se ve praxi zaměřuje na problematiku agresivity a šikany mezi dětmi a který mi poskytl spoustu užitečných informací.

Doufám, že tato diplomová práce bude přínosným materiálem pro odborníky, kteří se zabývají tímto tématem, ale i pro studenty, kteří se budou zabývat problematikou agresivity a šikany v naší společnosti.

1. Čermák I. 1970: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1970.
2. Čermák I. 1976: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1976.
3. Čermák I. 1978: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1978.
4. Čermák I. 1980: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1980.
5. Čermák I. 1982: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1982.
6. Čermák I. 1984: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1984.
7. Čermák I. 1986: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1986.
8. Čermák I. 1988: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1988.
9. Čermák I. 1990: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1990.
10. Čermák I. 1992: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1992.
11. Čermák I. 1994: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1994.
12. Čermák I. 1996: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1996.
13. Čermák I. 1998: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 1998.
14. Čermák I. 2000: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2000.
15. Čermák I. 2002: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2002.
16. Čermák I. 2004: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2004.
17. Čermák I. 2006: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2006.
18. Čermák I. 2008: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2008.
19. Čermák I. 2010: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2010.
20. Čermák I. 2012: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2012.
21. Čermák I. 2014: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2014.
22. Čermák I. 2016: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2016.
23. Čermák I. 2018: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2018.
24. Čermák I. 2020: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2020.
25. Čermák I. 2022: *Agresivita a její kontrola*. Praha: Votava, 2022.

10. SEZNAM LITERATURY

1. Bendl S. 2003: Prevence a řešení šikany ve škole. Praha: ISV.
2. Bendl S. 2001: Školní kázeň. Praha: ISV.
3. Brockert S. 1996: Encyklopedie pro rodiče. Vimperk: Papyrus.
4. Cangelosi J. 1994: Strategie řízení třídy. Jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce. Praha: Portál.
5. Čermák I. 1999: Lidská agrese a její souvislosti. Ždár nad Sázavou: Fakta.
6. Frank P. 1996: Malý velcí tyrani. Liberec: Dialog, knižní velkoobchod a nakladatelství.
7. Fromm E. 1997: Anatomie lidské destruktivity. Praha: Lidové noviny.
8. Goldman J. 1996: Jak si nenechat ublížit. Praha: Portál.
9. Klimeš L. 1985: Slovník cizích slov. Praha: SPN.
10. Kolář M. 1997: Skrytý svět šikanování ve školách. Praha: Portál.
11. Kolář M. 2001: Bolest šikanování. Praha: Portál.
12. Koukolník F., Drtinová S. 2001: Zlo na každý den. Praha: Galén.
13. Matějček Z. 1997: Po dobrém, nebo po zlém? O výchovných odměnách a trestech. Praha: Portál.
14. Nakonečný M. 1997: Motivace lidského chování. Praha: Akademie věd ČR.
15. Nakonečný M. 1993: Základy psychologie osobnosti. Praha: Management press, Profit.
16. Novák T., Capponi V. 1995: Sám proti agresi. Praha: Grada Publishing, spol. s.r.o.
17. Parry J., Carrington G. 1997: Čelíme šikanování. Praha: In: Sborník metod IPPPČR. (překlad Slavík V.)
18. Portmannová R. 1996: Jak zacházet s agresivitou. Praha: Portál.
19. Říčan P. 1995: Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha: Portál.

11. Přílohy

Příloha 1: Dotazník pro žáky

Milý kamaráde

Ne v každé třídě jsou vztahy takové, jaké by sis představoval. Určitě se stává, že si s některými spolužáky rozumíš více a s některými méně. Chtěla bych tě poprosit, jestli bys mi nenapsal(a), jak se cítíš ve své školní třídě. Nemusíš se bát napsat mi pravdu, protože to, co mi napíšeš, se nikdo jiný než já nedozví.

1. Jsi rád v této třídě? ☐ ano ☐ ne

2. Máš ve třídě dobrého kamaráda?

- ☐ mám více kamarádů
- ☐ mám jednoho dobrého kamaráda, se kterým si rozumím
- ☐ nemám žádné kamarády ve třídě

3. Máš pocit, že ti někdo ubližuje ve škole? ☐ ano ☐ ne

4. Jakým způsobem ti ubližuje?

- ☐ provokuje mě
- ☐ nadává mi
- ☐ vyhrožuje mi
- ☐ uráží mě a mou rodinu
- ☐ pomlouvá mě a rozšiřuje o mně nepravdivé lži
- ☐ poškozují mi školní potřeby, oblečení
- ☐ pošťuchuje mě
- ☐ bije mě a kope
- ☐ nutí mě, abych mu sloužil
- ☐ jiný způsob.....
- ☐ nikdo mi ve třídě neubližuje

5. Jak často ti ubližuje způsobem, který jsi zaškrtnul?

- ☐ stále(skoro každý den)
- ☐ občas (jednou týdně)
- ☐ náhodně
- ☐ nikdy

6. Kde je ti ubližováno?

- ☐ ve třídě
- ☐ na chodbě
- ☐ v šatně
- ☐ na WC
- ☐ v jídelně
- ☐ cestou do školy nebo ze školy
- ☐ v tělocvičně
- ☐ na hřišti
- ☐ ve školní družině
- ☐ není mi ubližováno

7. Kdy je ti ubližováno?

- ☐ o malé přestávce
- ☐ o velké přestávce
- ☐ o polední přestávce
- ☐ cestou do školy
- ☐ cestou ze školy

8. Tráví váš třídní učitel přestávky ve třídě?

- a) o malé přestávce ☐ *ano* ☐ *ne*
- b) o velké přestávce ☐ *ano* ☐ *ne*

9. Pokud Váš třídní učitel(ka) není ve třídě, kontroluje vaši třídu jiný(á) učitel(ka), který(á) má právě dozor na chodbě?

- ☐ *ano* ☐ *ne*

10. Ten, kdo ti ubližuje, je chlapec nebo dívka?

- ☐ dívka
- ☐ chlapec

11. Kolik je těch, kteří ti ubližují?

- ☐ jeden
- ☐ dva
- ☐ tři
- ☐ více než tři

12. Komu by se svěřil(a), že je ti ubližováno?

- ☐ maminka
- ☐ tatínek
- ☐ učitel
- ☐ kamarád
- ☐ někdo jiný, napiš kdo(trenér, vedoucí kroužku)
- ☐ nikomu jsem to neřekl

13. Požádal(a) by jsi o pomoc třídního učitele? ☐ *ano* ☐ *ne*

14. Víš, kde najdeš ve škole schránku důvěry? ☐ *ano* ☐ *ne*

Příloha 2: Otázky pro učitele

Vážená paní učitelko, pane učiteli.

Touto cestou bych Vás chtěla požádat o zodpovězení otázek, které se týkají výzkumné sondy na téma „Projevy agresivity a šikany u žáků 1.stupně ZŠ“. Cílem je zjistit, zda jsou pedagogové v dnešní době dostatečně informováni na svých školách o problematice agresivity a šikany mezi žáky a zda ví, jak řešit případy šikany. Děkuji předem za pravdivé zodpovězení otázek.

1. Setkal(a) jste se ve své třídě nebo na škole s agresivitou a šikanou mezi dětmi?
2. Pokud ano, o jakou formu šlo?
3. Jak jste danou situaci řešil(a)?
4. Které výchovné postupy nejčastěji používáte jako prevenci i jako řešení těchto projevů chování?
5. Myslíte si, že jste dostatečně informován(a) o této problematice?
6. Pokud byste si nevěděl(a) rady, jak danou situaci řešit, na koho byste se obrátil(a)?
7. Myslíte si, že je důležité dodržovat dozor? A proč?
8. Myslíte si, že dozor ve Vaší třídě je vždy zajištěn?

ŠIKANA Z PRÁVNÍHO HLEDISKA

O šikaně se můžeme z trestního hlediska podrobněji dočíst v „Metodickém pokynu ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení“, který byl sepsán naším předním právníkem JUDr. PhDr. Oldřichem Chuděrou. Šikanu z právního hlediska zpracovává Michal Kolář (1997) v knize „Skrytý svět šikanování ve školách“.

Platná právní úprava pojem šikana nebo šikanování nepoužívá. V právní praxi podle Oldřicha Chuděry bývá pojem šikana používán jako synonymum pro **„úmyslné jednání, které je namířeno proti jinému subjektu a které útočí na jeho lidskou důstojnost.“** Z hledisky výkladu pojmu šikanování není důležité, jestli k němu dochází verbálními útoky nebo fyzickým násilím nebo hrozbou násilí. Rozhodující je, že se tak děje úmyslně. Samotné jednání může spočívat buď v bezprostředním konání pachatele, anebo naopak v tom, že se pachatel nějakého jednání zdrží.

Podmínky trestní postižitelnosti pachatelů šikany

Aby mohla být postižena šikana z právního hlediska, je k tomu zapotřebí splnit dvě podmínky trestní odpovědnosti: naplnit materiální a formální stránku trestního činu.

Materiální stránka trestního činu je postavena na tom, že se **pachatel dopustil jednání, které splňuje znaky konkrétního trestného činu** tak, jak jsou vymezeny v trestním zákoně.

Formální stránka trestního činu spočívá ve dvou věcech, jednak v **úmyslu pachatele se takového činu dopustit** (za předpokladu, že se **jedná o pachatele trestně odpovědného**), a jednak toho, že **míra společenské bezpečnosti jeho jednání dosahuje intenzity uvedené v zákoně**.

Nemůžeme – li skutek pachatele pod některou skutkovou podstatu trestného činu (materiální podmínka) zařadit, nemůžeme mluvit o trestném činu, a to ani v případě, že se bude jednat o velmi závažný čin. To ovšem neznamená, že jednání pachatele nemůže být postiženo třeba přestupkem. Musí být ale splněny zákonné podmínky.

Trestní čin je definován jako **jednání, které je nebezpečné pro společnost, jehož znaky jsou uvedeny trestním zákoně**. Čin, jehož stupeň nebezpečnosti je nepatrný pro společnost, se za trestní čin nepovažuje, i když prokazuje znaky trestného činu.

Společenská nebezpečnost jednání se posuzuje jak z hlediska konkrétního činu, tak z hlediska rozšířenosti tohoto konkrétního jevu ve společnosti. Jednání, které se v společnosti vyskytuje jen zřídka, může být považováno za společensky málo nebezpečné. Naopak jednání, které je ve společnosti hodně rozšířené a projevuje tendenci se dále rozšiřovat, může být považované za trestní čin.

V trestním právu ještě rozlišujeme úmyslné a neúmyslné spáchání trestního činu. O přímém úmyslu pachatele mluvíme v případech, kdy pachatel chtěl svým způsobem jednáním (uvedené v trestním zákoně) porušit nebo ohrozit zájem chráněný ustanovením trestního zákona, tedy v případě, jestliže pachatel věděl, že se svým jednáním trestného činu dopouští a tento trestní čin spáchat chtěl.

U nepřímého úmyslu jde o to, že **pachatel ví, že může způsobit porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem, a pro případ, že se tak stane, byl s tím srozuměn**. Tato formulace uvedená v zákoně je velmi složitá na pochopení. Pro zjednodušení se tato formulace vykládá tak, že **pachatel věděl, že může svým jednáním spáchat trestní čin, ale bylo mu to jedno**.

Šikana – naplnění skutkové podstaty řady trestních činů

Šikana bývá často postihována podle ustanovení trestního zákona. V souvislosti se šikanou dochází k páčání dalších trestních činů proti lidské svobodě. Jedním příkladem je omezování lidské svobody, které se dopouští jedinec, který bez oprávnění brání užívat osobní svobody. Pod tuto skutkovou podstatu lze zařadit různé formy šikanování jako např. zavírání oběti, přivazování oběti aj.

Jiným trestním činem je vydírání, kdy aktér nutí, pod výhružkou usmrcení, újmy na zdraví, oběť, aby něco dělala proti své vůli.

Dalšími trestními činy jsou loupeže, poškození cizí věci, a v případě sexuálních forem šikanování jde především o znásilnění, pohlavní zneužívání a nebo trestní čin kuplířství. Šikana se může projevit i na zdravotním stavu poškozeného. V takovém případě se jedná o trestní čin ublížení na zdraví.

Trestní odpovědnost pachatelů šikany

K tomu, aby byl pachatel postižen, musí dosáhnout určitého věku. Z mladistvé jsou považovány osoby starší 15 let, za dospělou osobu z hlediska trestní odpovědnosti je považována osoba, která dosáhla 18. roku věku.

Dítě, které je mladší 15 let, nemůže být trestně postiženo. Proti dítěti nelze využít žádné sankce týkající se trestního či přestupkového práva. Existují pouze opatření, která mají podobu sankce. Dítě může být umístěné do diagnostického ústavu či výchovného ústavu, může být stanoven dohled nad chováním dítěte.

V současné době se diskutuje, zda by nebylo dobré snížit trestní zodpovědnost dítěte, a to na 14 let i méně let.

Odpovědnost rodičů

Každý rodič nese zodpovědnost za výchovu svého dítěte. Pokud je výchova zanedbána (děti se potulují po večerech mimo domov, dopouštějí s přitom asociálního chování), podle trestního zákona může být rodič stíhán za ohrožování mravní výchovy mládeže. Trestného činu ohrožování mravní výchovy mládeže se dopouští i ten, kdo vydá, byť z nedbalosti osobu mladší než 18 let nebezpečí zpustnutí tím, že ji umožní vést nemravný život.

Odpovědnost školy

Pokud je dítě šikanováno ve škole, během vyučování, nebo na školních akcích, nese plnou zodpovědnost za vzniklou újmu školské zařízení (podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. A podle Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení).

Pokud má škola právní subjektivitu, nese odpovědnost škola, v opačném případě zřizovatel školy (školský úřad). Neznamená to ale, že ředitel a zaměstnanci školy nenesou odpovědnost. Mohou být postiženi pracovněprávně.

V případě podezření, že šikanování naplňuje skutkovou podstatu přestupku nebo trestného činu, je ředitel povinen oznámit případ Policii ČR nebo orgánu sociálně-právní ochrany dítěte, pokud je žák ohrožován, nebo žák spáchal trestní čin a dále opakovaně páchá přestupky.

Pokud škola nevystupuje razantně proti šikaně, vystavuje se riziku trestního postihu pro neoznámení, popř. nepřekažení trestného činu nebo schvalování trestného činu.

V případě, že šikanovanému dítěti vznikla škoda, rodič nebo zákonný zástupce může na školním zařízení požadovat náhradu škody. Škoda může mít nejrůznější charakter, počínaje škodou na majetku (poničené učební pomůcky, roztrhané oděvy), až po psychickou a fyzickou újmu na zdraví.

Pokud dítě nemůže navštěvovat školní zařízení v důsledku újmy, i v tomto případě je škola povinna nahradit rodičům vzniklé škody (uvolnění ze zaměstnání, zajištění náhradní péče).